

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 52
(17540)

2008 чылдың
май 20,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Шолбан КАРА-ООЛ:

«БӨГҮНГҮ ВЕРГЕ АЙТЫРЫГЛАРНЫ ШИИТШИРЛЕП ТУРА, КЕЛИР ҮЕНИ КӨӨРҮ БАЗА ЧУГУЛА»

Май 12-де чурт чаа Чазактыг апарган. Ооң бетинде Улуг Тиилелге байырлалының бцдцзцнде Россияның Президентизи Дмитрий Медведев чонунга шынчы ба- раалгаарының даңгыраан хцлээп алган. 2007 чыл адакталып турда чаа депутат корпузу база тургустунган. Ынчангаш кцрцне эрге-чагыргазының бцгц институт- тарын долузу-биле чаарткан.

Тывага эрге-чагырганың өскерлиш- киннери бир чыл бурунгаар болган.

2007 чылдың чазын дцвцрээзинниг, милиция таңныылдары тургулаан болгаш шыңгыы удур туруушкунга Москвадан холгаарлап киржириини манаашкыннары турган кылдыр сактып арткан бис. А олар

боттарының талазындан цггле политик- тер-биле чугаалажышкыннар-биле кызы- гаарлаан ццктелишкынни тудуп турган. Кремльге ынчан Шолбан Кара-оол, Крас- ноярск чурттуг Сергей Сокол болгаш Улуг Хуралдың бөлцк депутаттары четкен.

2007 чылдың апрель 3-те Владимир Пу- тин республиканың Баштыңының албан- дужаалына Шолбан Кара-оолдун кандида- туразын кишер дугайында таныштырылга бижикке адын салган. Тываның депутат- тары Россияның Президентизиниң сана- лык деткээн болгаш апрель 6-да чаңгыс- демнигжилерниң Тывада лидери Тыва Рес- публиканың Чазааның Даргазының албан- дужаалын албан-езузу-биле кццседип кирген.

Ынчан бир чыл бурунгаар Шериг-оол Оор- жактың республиканы 15 чыл удуртуп-баш- карып турган целери база чартык чыл дургузунда уламчылап келген политиктиг сандараашкыны доозулган.

Эрге-чагырганың бир чылы эрткен, ону эрге-чагырга боду канчаар цнелеп турарыл? Ццц кылып шыдааныл база шыдавааныл? Республиканың хөгжцлдизи дээш мурнады көрцп турар цццлдери кандыгыл? Өццл- дениң цндизиннери болгаш келир цезин кан- чаар көрцп турарыл? Бо бцгц айтырыг- ларга харыылап бээрин Тыва Республика- ның Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдан дилээн бис. Ам ооң-биле интервьюну пар- ладывыс.

— Шолбан Валерьевич, Кремльге болуп турган чугаа- лажышкыннарның чажытта- ры-биле бөгүн таныштырып бо- лур боор деп бодап тур мен. Федералдыг төп-биле кандыг дугуржулгалар чедип алдынган турганыл? Владимир Путин-биле ужуражылга үезинде чүнүң дугайында чугаалажып турган силер? Президентиден кандыг тодаргай даалгалар азы чагыл- лар турганыл?

— Ол кажанда-даа чажыт база турбаан. Чүнүң дугайында чугаа турганыл? Тывада байдал дуга- йында. Политиктиг сандараашкын дугайында. Оон үнериниң аргазы кандыг бооп болурул. Ниитилелге сырый каттыжылга дугайында.

Тываның келир үезиниң, ооң хөг- жүлдизиниң дугайында. Шынны- биле алып болза, федералдыг төптүн сонургалы чүгле чаңгыс — куш-шыдалдыг болгаш доктаа- мал-быжыг регион. Ам артында ол кызыгаар чоогунда.

Бо бүгүнү канчаар чедип ап болурун сайгарып чугаалажып турган бис. Кандыг-даа экстре- мист чоруктарның — политиктиг- даа, национал-даа хевирлерин канчаар дээштиг кылдыр моон- дактап болурунун дугайында. Тываның инфраструктуразының берге айтырыгларын шийтпир- лээр, инвестиция төлөвилелдерин боттандырып тура, республиканың эрге-ажыын камгалаар, регионну хөгжүдөр.

— Кандыгыл, ол болдунуп турар бе? Чаа Чазактың ажы- лының бирги чылының кол түң- нелдерин чүүден көрүп турар силер?

— Амгы Чазакка кожуп турар «чаа» деп немелде сөстү ам уттур болза эки боор деп бодаар мен. Бистер анаа чазак-тыр бис. Амыр эвес салгал таварышкан деп чугаа барымдааларны база уттур өй келген. Бис ол дугайында сайыт- тар-биле база шуут дугурушкан бис.

Эки талаже өскерлишкыннер- ни кижилерниң дораан билип эгел- лээри күзенчиг болбайн канчаар. Бир дугаарында кол айтырыг — Тываның кол берге айтырыгларын канчаар дорт шийтпирлээрин

шуут тодарадып алып турган. Олар бөгүн билдингир: энергетика, транспорт инфраструктуразы, тудуг индустриясы, көдээ ажыл- агый. Оларны хары угда дораан шийтпирлээри болдунмас. А шуп- ту чүве оларда үзүп турар. Чаа тудугну эгелээри — берге айтырыг. Хостуг энергия күжү чок, чылыг чок. Чаа бүдүрүлге ажыдары — база ол-ла айтырыг. Энергетик- терден техниктиг байдалдарны ам-даа алып болзуңза — тус чер- ниң тууйбузу чокта, бажың тудары берге.

Ол дээрге, инфраструктура- ның канчаар-даа аажок аар-берге айтырыглары-дыр, анаа респуб- ликаның кандыг-даа бурунгаар шимчээшкыни кадалып чыдып

болур. Бөгүн болгаш даарта-даа. Ынчангаш хүн айтырыында бир дугаарында шийтпирлээр уjurлуг айтырыгларывыс бо-дур.

Кылып шыдапкан ажылда- рывысты көрүп көөр болза, көдээ чурттакчыларны саң-хөө талазы- биле деткири. Найысылалды долгандыр аш-чемниг куржагны катап тургузуп эгелээн бис — куш фабриказын, теплица комбинатын ажылгалга кириринге белеткеп турар. Олар эрги-ле чүүлдерни катаптаашкыннары эвес, а амгы үениң, инновацияларга үндизилээн бедик технологтуг бүдүрүлгелер- дир.

(Уланчызы 2-ги арында).

Школачы уттундурбас чылдар..

Сөөлгү коңга

Май айда оът-көк үнүп, чер ногаарарып, оран- делегей чечектелип турар кайгамчык үеде чуртка, ооң чонунга солун, а харын-даа сагыш-сеткилге көдүр- лүүшкүннүг чугула байырлалдар бар: ол дээрге, Час- тың болгаш Куш-ажылдың байырлалы, Улуг Тиилел- гениң хүнү-дүр. Анаа немей Радио, Музейлер хүннерин база немеп болгай. Ынчалза-даа ол байырлалдар дизииниң аразында кижиге чоок болгаш эргим, а чамдык улуска харын-даа муңгаранчыг кылдыр са- гындырар бир хүн бар. Ол ортумак школа доозук- чуларының байырлалы — Сөөлгү коңга хүнү-дүр.

Ийе, ол школа доозуп турар уруглар, оолдарга амыдыралында уттундурбас улуг байырлал болбайн канчаар. Чүге дизе, оларга, чурттун даартагы бүрүн эргелиг хамаатыларына ынчан школачы коңга сөөлгү катап эдер, а төрөөн класстарынче баштайгы башкы- лары оларны чалаар. База-ла сөөлгү катап...

Республиканың школаларына Сөөлгү коңга ба- йырлалдары май 17-де болуп эрткен. Ол хүн ортумак школа-биле муң-муң 11 классчылар байырлашкан. Чижээ, Кызыл хоорайның школаларын бо чылын 981 оолдар, уруглар доозар. Чүгле оларның мурнунда каш хонгаш күрүне шылгалдалары, а ооң соонда чурттун дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлеринче кирериниң шенелделери эгелээр. Ынчангаш бөгүңү доозукчуларга, чараш, чалыы аныяк оолдар, кыстарга оларның мурнунда шылгалдаларга чедиинкинерни, амыдыралына ак оруктарны башкылары, бирги- классчы дунмалары болгаш ада-иелери шын-на сеткилинден күзеп турганнар.

Бистиң корр.

Чуруктуу Кызылдың № 1 ортумак шко- лазына эрткен сөөлгү коңга байырла- лындан тырттырган.

Чаңгыс аай күрүне шылгалдазы

Россия Федерациязының хоорай, суурларының школа- ларында доозукчуларның чаң- гыс аай күрүне шылгалдалары бөгүн эгелээн.

Тываның найысылалы Кызыл хоорайның школаларында база бүгү чурта-биле бир демей шыл- галдалар эгелээн. Школа коридо- рунда шыпшың хааннаан. Башкы- ларда-даа, өөреникчилерде-даа

баш көдүрер чай чок. Эртең аайы- биле шылгалдаларга школачылар богаш башкылар шаа-биле белет- кенген деп болур. Бистиң коррес- пондентилеривис Кызылдың 1 болгаш 11 дугаар школаларына четкен. Бир дугаар школада — ниитилел билинге (чурукта), он бир дугаар школада химияга шылгалдалар чоруп турар болган.

Бистиң корр.

Ай-кыс Маспык-оолдун тырттырган чуруу.

Шолбан КАРА-ООЛ:

«БӨГҮНГҮ ВЕРГЕ АЙТЫРЫГЛАРНЫ ШИИТПИРЛЕП ТУРА, КЕЛИР ҮЕНИ КӨӨРҮ БАЗА ЧУГУЛА»

(Тончүзү. Эгези 1-ги арында).

Найысылалдың муңгаранчыг таныштырылган бижин апарган үр үеде чорудуп келген тудуглар-биле демиселде баштайгы чединши-киннер, өөрүнчү эки чүүлдер бар, чон ону көрүп, билип тур боор. Бодап көрүнер даан, хары угда 100-тен хөй төлөвилел-смета документациязы безин чок, бир чылдан өске чылче, бир хүлээникчиден өскезинче көжүп чоруп турган тудуглар. Олар «черже хөмгөн» миллион-миллион күрүнө акшалары-дыр. Оларны документилер езу-гаар алыр болза, объектини ажыг-лалга хүлээдинге белең, дериг-херекселин безин салган боор, а херек кырында ында «хат сыгы-рып» чоруп турар. Ол дээрже тоол-зуг чугаа эвес. Ол система турган-дыр.

Бөгүндө тудугда байдал шуут өске. Ам төлөвилел-смета документациязы чокта, чаңгыс-даа тудугму эгелес. Тудуг яамызы акша-хөрөңгилерни эң белең болган объектилерге хаара тудар. Баштайгы чединшикиннерден: аэровокзалдың, национал музейниң бажыңнары, 15 дугаар школага немелде тудуг, эрткен чүс чылдың 70 болгаш 90 чылдарында эгелээн тудуглар-дыр.

Дыка кыска хуусаа дургузунда бюджеттен дашкаар акша-хөрөңгилерни хаара туткаш, «Сүбедей» бүгү талалыг универсалдыг спорт-комплексиниң тудуп үндүрүп шыдапкан бис – ыңдыг оран-сава бүдүн Сибирьде безин амдыызында чок! Спорткомплексиниң котельнаязы ол-ла микрорайонга туттунар эвээш кат бажыңнарга база хамааржыр кылдыр туттуңган.

Ийи хире ай болгаш Тываның эң бурунгу тудугларының бирээзин – Тураның кожуну эмнелгезиниң тудуун база доозар. Ону мырыңай 27 чыл дургузунда тудуп келген! Май 22-де бизнес-инкубаторуна, а сентябрь 1-де – Каа-Хем кожунуна чаа школаны хүлээди бис.

Бо дээрже чүгле чижектер-дир. Бир эвес экономикада угланышкыннар, бурунгаарлаашкыннар дугайында чугаалаар болза, оларны чүгле статистиканың сан-чуралгайларындан көрүп болур.

Неделя бурунгаар Чазак хуралыга Тываның социал-экономика-тиг хөгжүлдениң I кварталда түннелдерин сайгарып чугаалашкан бис. Чүс-чүс көргүзүлгөр бар. Оларны хөй кезинде эрткен чылга деңгээрге эки шимчээшкннер бар бооп турар. Чүгле ийи сан-чуралгайны көргүзсүн – үлөтпүр бүдүрүлгезиниң көргүзүү 104 хуу, эрткен чылын бо-ла үеде – 93 хуудан хөй болбаан. Экономиканың элээн өскерли бергениниң эң-не кол көргүзүү болур орулгандан үндүрүп 2 катап өскөн! Ам кол-ла чүве – ол темпини чидирип болбас.

— Чеже-даа бурунгаар шимчээшкннер бар болза, ол темп Анатолий Квашининиң медегеп чугаалааны-биле Тыва 5-7 чыл болгаш чүгле бодун-боду хандыртынар эвес, а донор регион болур уjurлуг апаарына бүзүрелиңер кандыгыл?

— Ажыы-биле чугаалаарга, бистиң эң дидим күзелдеривис ыңчаар бооп болурун дыка семезин бис, ыңчалза-да Тываның федералдыг төптүн идепкейлиг деткип турары, бүзүрелди ынаандырып турар. Бир дугаарында Москва ыңдыг сорулганы салган.

— Россияның Чазаның март 13-те болган хуралын болгаш аңаа хүлээп алган протокол шийти-пинге хамаарыштыр ыңча дээрңер ол бе?

— Ийе. Бүгү талазы-биле бисти деткиди. Ол дээрже, регионунуң удуртукчузу болган мээң саналым эвес-тир. Ол болза протокол шийти-пин чедир ажылдап кылып турган Москвада Ак бажыңның дуржулгалыг ажылдакчылары –

москвалыларның бодалы-дыр. Оларның ажылдап келген үезинде регионга бир дугаар мындыг күчү-күштүг дузаны кадып турарын шуут-ла ажыы-биле чугаалап турдулар.

— Чүге биске мындыг кичээңгей салдынып турарыл? Бистиң чединмес бооп турарывыстан бе?

— Кезек ыглагылаптарга-ла», федералдыг төп силерниң берге

берип болурунун сезиктери бар бе?

— Чиде бербези ылаптыг. Эр-ге-чагыргага сөөлгү өскерлиш-киннерниң мурнуку одуруунга курстун салгал дамчырын салып турганын, утпаалыңар. Чазактын чаа составында кым бар-дыр көрүңер даан. «Бистиң улус».

Владимир Владимирович Путин, ооң доктааткан шийти-пири-биле

рыл? Эрткен частың эки хөөннериниң соонда эрге-чагырга адырларының бот-боттарына хамаарылгазы арай сооксумаар апарганын эскерип болур.

— Депутат корпузу-биле бистиң хамаарылгавыс ажырбас, ажылчын. Бистер, хамыктын мур-нунда, конституция-биле бүрүн эргелиг болган албан-дужаалдыг улус бис. Мында айтырыг — таар-

деринге техниканы дажып эккээр-инге 15 миллион рубльден хөй акша-хөрөңгилерни салып шыдаан бис. Сөөлгү 15-20 чылдарның дургузунда Кызылгачаа самосвалдар, грейдерлер, бульдозерлер, чүдүрер техникалар келген. Оларны амгы үеде Кызылды чаагайжыдар, чурумчудар ажылдарга, овааланы берген эрги тудугларны бузар ажылдарда хаара туткан. Бир хомуданчыг чүүл — хоорай бодунуң тудуп тургустунар планы чокка хөгжүп чоруп орган. 1998 чылда ажылдап кылган төлөвилелди чаңгыс-даа катап этпээн болгаш ону катап өөренип көрбээн. Бо чылдың инвестиция программасында Кызылдың келир үеде хоорай тургузуунуң планын эде көөрүңге 4 млн. рубльди салган.

Хоорайны кым удуртуру, муниципалдыг эрге-чагырга Чазак-биле үндезиниң харылзажыр болгаш кады ажылдарына белең болуру, найысылалдың хөгжүлдениң «Кызыл-2012» программанын боттандыраы, биске хамаанчок эвес болбайн канчаар.

Ажылдап шыдаар, демисежинче эвес, а таптыг ажылдаар хоорай хуралы херек, боттары харысалгалыг бооп шыдаар болгаш Кызылды амгы үениң кылдыр, ону айыыл чок болгаш амыдыралга таарымчалыг, эптиг кылдыр кылып шыдаар профессионалдар командазы херек.

— Интервьюнуң эгезинде демделгээң «чаа» деп немелде сөстен аңгыда амгы сайыттар кабинединиң өске тодарадылгасы база бар болгай — аныяк деп. Силер 41 харлыг-дыр силер, силерниң оралакчыларыңар база колдуунда ол-ла хире назынныг. Аныяк болуру — шатараазын болур бе? Азы — дуза болур бе?

— Бир эвес ол четпестерге хамааржыр болза, ол боду-ла дүрген эрте бээр четпес чүүлдерин бирээзи-дир. Мээң бажымда ак дүктер немежи берген.

Ол хамаарылгалыг билишкнн. Монгуш Борохович Кенин-Лопсаның паспортундан көөр болза оон назы-хары элээн улуг, ыңчалза-даа оон сеткилинин, сагыш чоаашкыннарының ары, хөөнүү, максималист чоруу, — аныяк кижиге хамааржыр бүгү-ле чүүлдер Монгуш Бороховичке бар. Бис чоокта чаа оон-биле ужурашкан бис, ол чарт угаанныг, делегейни эки кылыксаан ол-ла аныяк күзелдиг. Дүвүрөп турар болгаш өөртүп турар бүгү чүүлдериниң дугайында сеткил-сагышын хайнышкыны-биле чугаалаар — Кызылдың оруктарының, кижилерниң культуразының, найысылалдың кол шөлүнүн, нациялар аразында чаңгыс эпсеткил, хоочуннар болгаш аныяктар дугайында. Тываның салым-чолу дээш оон сагыш чоаашкыны — амгы үениң аныяктарына турган болза деп бодаар чордум.

Аныяк болуру дээрже — хөй күш-шыдалдыг болгаш энергиялыг, дидим болуру. Орай дүңге чедир болгаш дыштаныр хүннер чокка ажылдап тура, шылавайн барып болур. Делегейни-даа аңдара тудуп болуру, сорулгаларны салыр болгаш оларны чедип алыр күзелдиг болуру. Дыштаныры? Оон болур боор деп бодаарга-даа, ол үе келбес-тир. Ажырбас-ла чүве-дир.

Чайын Тывага Владимир Путинниң кээп турар үезинде хөй-ле чүвени чугаалашкан бис. Кижиге аңгы-аңгы кылдыр бодун тургузуп болур. Өг-бүлезинге, уругларын кижизидеринге, ажылынга. Ыңчалза-даа эң улуг аас-кежик дээрже — ол кажан кижиниң бодунуң чону дээш, кижилерниң менди-чаагай чоруу дээш ажылдаар арга-шинээ бар болза, ол улуг аас-кежик-тир деп, ыңчан Президент онзалап демделгээң: «Ол чөптүг чугаалаан. Светлана МОНГУШ чугаалашкан».

Тываның хүндүлүг аалчылары Чазак Даргазы-биле. 2007 чыл.

айтырыгларыңарны шийти-пирлеп бериптер деп хоозун күзелдерниң херээ чок. Бистерге ышкаш деткимче херек регионнар бөгүн он-он. Чүге бистер?

Чылдагааннар хөй, ыңчалза-даа оларның шийти-пирлиң чаңгыс: Москвазы бистер бүзүредип шыдапкан бис, бир дугаарында, планнарывыстың херек кырында боттанып болурунга, ийи дугаарында, оларны боттандыраарыга бүгү-ле арга-курлавырларның бисте бары: бойдус, күш-ажылчы, эргелеп-башкарылга курлавырлары. Оон аңгыда, республиканың белең эвес үезинде келген аныяк Чазакты деткээң базымы база бар деп бодаар мен.

— Тодаргайы-биле чүнүң-биле деткирил? Россия Федерациязының Чазаның протокол шийти-пири — мындыг эрге-байдалдыг документ кайы хире шыңгы болурул база ону күүседир кайы хире албан болур уjurлугул?

— Бөгүн федералдыг төп нийтизи-биле кайы хире шыңгы-дыр, чурт кайы хире чединшикин хөгжүп турар-дыр, федералдыг ведомстволарның хүлээп алган даалгалары тодаргай объектилер, киловаттар, тонналар, километрлер болу бээр кылдыр Тывага эрге-чагырга кайы хире ажыктыг кады ажылдаар-дыр, ол хире шыңгы болур.

Төптүн дузазы дээрже — март 13-түн түннелдерин-биле Тываже чорудупкан хөй түннүг акшаларлыг чемоданның айтырыы эвес-тир. Ол болза федералдыг тускай сорулгалыг программаларже кирер Тываның кызыгаар чок бүрүн эргелери база республиканың берге айтырыгларын кады шийти-пирлээр-дир: тууйбу болгаш цемент заводтары, чуртталга бажыңнарын тудар, оруктары, Кызылдың аэропортунага ужар-хонар орукту кылыр, ЧЭТ-ти катал тургузар болгаш модульдуг чылыг-электри станциязын тудар, Россияның регионнары-биле авиахарылзааны катал тургузар, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң чижилгеге кирип болур аргазын тургузар, Тываның хөгжүм-ши театрын чаартыр, кызыгаарга хөй талалыг эрттирилге пунктузун тургузар, инвестиция төлөвилелдерин боттандыраарда Тываның эрге-ажыын камгалаар.

— Сайыттар кабинединиң солуканы-биле протокол шийти-пириниң пунктуларындан хөй-ле чүве бедик кабинеттерге «чиде»

Тываның эрге-ажыктарын идепкейлиг камгалап эгелээн. Виктор Алексеевич Зубков, ол: «Федералдыг төптүн деткимчези чокка, Тываны көдүрүп шыдавас бис» деп дорт чугаалаан болгай. Дмитрий Козак, Алексей Кудрин, Михаил Левитин — олар шууту шуут дорту-биле чугаалаар болза, бистер дээш аарып турган.

База Сергей Күжүгетович болбайн канчаар. «Тыва» айтырыгларының кол шимчедикчизи, Тываның быжыг чөлөңгичи, оон идепкейлиг суртаалчызы-ла болгай.

Бөгүн Россияның сайыттар кабинединиң Тываны ханы сонуурап, кичээңгейде тудуп турары — оон ачы-хавыязы-дыр. Бир эвес езулуг патриоттар бар-даа болза, Сергей Күжүгетович — төрээң чуртунга ыңдыг ынакшылдың тодаргай чижээ ол-дур. Оон төөгүзүн ол бүрүнү-биле билир. Оон Тывага ынакшылы чараш лозунгуларда эвес, а кылып турар эки херектеринде: алдарлыг Ленинкада безин амгы үеде чок Тыва талазы-биле ховар бижимел барымдааларның 7 томнуг чыныдызын үндүргөн, Тываның барып чедери эң берге черлеринде турар бурунгу уйгур хоорайга археологтук казыышкыннары организастаан. Ам кайгамчык буддизм хүрээзин катап тургузарына дузалажып турар.

— Бистиң амгы үеде өгбелерниң дуржулганын катаптап шыдаптары болгаш хүрээни улусчу тудур аргазы-биле катап тургузары болдунар бе?

— Силер ханы чазып тур силер. Үелер өскерли берген. Ыңчалза-даа чоннуң алыс бүдүжү өскерилбээн, хевээр арткан. Устүү-Хүрээ тудуун чон кайы хире деткип эгелээнин силер билбейн турар-дыр силер. Шууту улус дузалажырынга белең болгаш дузалажыксал турар. Улустун сеткил-соруун көдүрүп турар, келир үеже угланган, чонну каттыштырып турар ажылдар болгаш эки херектерни кижилер сакты берген.

Амгы үеде Устүү-Хүрээде ажыл хайныгып турар. Улус аш-чемни дажып эккеп, тудугжуларга дузалажып, Тываның аңгы-аңгы булуңнарындан плиткаларны дажып турар. Шынап-ла, даштарны чыыр үе келген. Хүрээже орукту демнежи тудар бис.

— Кижилерниң сырый каттыжылгага хереглели көстүп турар-дыр, ыңчалза-даа нийтиледик бо чагыныга эрге-чагырга бөгүндө кайы хире дүгжүп тура-

жыр-таарышпазының дугайында эвес. Бистер кады үре-түннелдиг ажылдаар болгаш Тываның менди-чаагай чоруу дээш бир демниг болур уjurлуг бис.

Өйлүг оппозиция, үзел-бодалдарның аңгы болуру, шилишкнниң хостуу — демократияның үндезини. Үндезиниң шүгүмчүлел — демократтыг хөгжүлдениң кол шимчедикчилериниң бирээзи. Хөдөлүшкннериниң, херектериниң программаларның шийти-пирлериниң шүгүмчүлели. Ону угаап-хүлээп алырынга тодаргай политиктиг культуралыг болуру эргежок чугула. Бисте эрге-чагыргага удурланышкы болуру амдыызында хирлиг хоп-чугаалар деңгелинде чоруп турар. Хууда амыдырал дугайында. Даштыкы хевиринге таарзынмаан. Ам канчаарыл ыңаш?

Бистерни карактарывыстың өңү болгаш хевирин-биле, шажынга хамаарылгавыс-биле аңгылаарын кызыдып турарис. А бистерниң үлөжүр чүвевис чок. Бистер чаңгыс черлиг болгаш чаңгыс сорулгалыг бис — Тываны кадагалап-камгалаар, ону чечектелип турар кылдыр хөгжүдөр, а амыдырал-чуртталганы төлөптиг болдулар.

Кандыг-даа болза, кым-бир кижиге тааржыр-таарышпа-даа болза, бистер бурунгаарлаар бис.

— Кандыг-даа регионнуң арны — оон найысылалы болур. Кызылды чаагайжыдып турар: оруктары септеп, дүңеки хоорайның кудумчуларын чырыдып, аллеяларны болгаш скверлерни чараштап турар-дыр. Ындыг-даа болза ол найысылал үлөгер-деңгелинге ам-даа четпейн турар. Республиканың эрге-чагыргазы Кызылдың берге айтырыгларын шийти-пирлээр-инге хоорай-биле канчаар кады ажылдап турарыл?

— Кызыл дээрже — найысылал-дыр. А «найысылал» деп сөстө шууту чүвени чугаалап каан. Республиканың сорулгазы болза, хоорайның найысылал болган хүлээлгелери шын хандыртынып турары дээш бүгү чүүлдерни кылыры болур. Маңаа хүндүлүг аалчылар, эртемденнер, даштыкы туристер кээп турар болгай. Чурттуң ийи Президентизи иелээ маңаа келгеш барганда, чүнү чугаалаар боор, чүгле чоргаарланыр апаар.

Бистер хоорай эрге-чагыргазы-биле кады ажылдаар уjurлуг бис. Эрткен чылын 2008 чылдың республиканың инвестиция программасынга, хоорай хереглел-

Рынок болгаш биче бизнес ТӨЛӨПТИГ КҮШ-АЖЫЛЫ ҮНӨЛӨЛДӨ

Бо чылын Тюмень областың Тобольск хоорайга болуп эрткен РФ-тиң Күрүне Чөвүлелиниң Президиумунун хуралына биче бизнести сайзырадырынга административтиг моондактарны ажып эртери болгаш ооң хөгжүлдезинге идиг бээринче угландырган үндүрүг политиказының хемчеглериниң дугайында айтырыгны сайгарып чугаалашканы таварылга эвес.

Ол хуралды башкарып эрттирип турган РФ-тиң Президентизи Д.А. Медведев чуртта биче болгаш ортумак бизнестиң ажил-чорудулгазының хөгжүвейн турарынче онза кичээнгеи угландырып, ону хынап турар федералдыг болгаш тус чер хыналдаларының санын кызырар саналды кириген.

Бөлүк ажилчылар ажылдап олурары.

Ол хуралга киржи чораан ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Караоол республикага биче болгаш ортумак бизнести хөгжүдөр талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап эгелзэн болгаш сайгарлыкчылар-биле ужуражылганы эрттирип, тодаргай сорулгаларны салып эгелзэн. ТР-ниң Чазаа чоокку үеде республиканың сайгарлыкчыларының съездизин эрттиреринге белеткенип турар. Бистиң республикада ниитизи-биле 700 ажыг биче бүдүрүлгелер бүрүткеттинген, ында ниитизи-биле 4 муң ажыг кижиге ажылдап турар. Бо сан-чургайны Россияның деңгели-биле алыр болза, ыракта четпейн турар.

Республикага биче бизнести сайзырадыр талазы-биле ТР-ниң Чазаа хемчег албайн турган дээр болза, ол чөптүг эвес шүгүмчүл болу бээр. ТР-ниң Чазааның болгаш Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелдин деткимчези-биле чыл санында республиканың биче бүдүрүлгелериниң аразына номинация талазы-биле конкурстарны эрттирип, ооң тилекчилерин шаңнап-мактап, чамдыктарына чиигел-

Ол алыс боду кавказ омактыг кижиге болгаш Кукури Алексеевич эттен янзы-бүрү аш-чем продуктуларын бүдүрер биче бүдүрүлгени тургузуп алганы таварылга эвес. Кавказ чурттуг кижилериниң аш-чем кылырын бодум хуумда магадаар кижиге мен. Республика деңгелдиг кандыг-даа делгелге-конкурстар болу бээрге, ол ха-

чуг хүлээп алды. Биче бүдүрүлгедө он ажыг кижиге ажылдап турар. Оларнын бүдүрүп үндүрүп турар продукциязын көөр болза, ол хире ажилчылар кылып турар деп бүзүрээр берге. Мында кол-ла чүве ажылдың технологиязын кончуг таарымчалыг кылдыр механизастап тургусканында болуп турар.

Биче бүдүрүлгениң ажил-ижин кыскасы-биле чугаалап бээрин кол технолог Ирина Ивановнадан диледим;

— Эттен чем кылырда ооң технологиязын шын сагыры чугула. Эт дээрге, эң-не дүрген үрелинчел продуктта хамааржыр болгай. Ынчангаш ооң холуксаа-зынга дыка хөй биолоттуг бүдүмелдер керек. Бистиң бүдүрүлгө тургустунганындан бээр он чыл ажа берген болгаш коллективтин ажилчылары бодунуң мергежилдин кончуг эки билер. Колбасаның 6 аңгы хевирлерин, кадырган хаваан болгаш дагаа эттерин бүдүрүп кылып турар бис. Ооң шупту хевирлерин делгээш, өртек-үнезин бижээш, садыывыста делгеп каан, оон көрүп ап болур силер.

Хоорайның-даа, кожууннардан-даа келген сайгарлыкчылар бистиң бүдүрүлгеден колбасаны болгаш өске-даа продуктуларны мөөнү-биле садып ап турар. Олар бистен садып алган продуктуларына боттарының өртектерин тургузуп алыр улус. Бистиң бүдүрүлгө-биле керээлиг-даа ажылдап турар сайгарлыкчылар бар. Чагыгны кирирге база күүседип бээр бис. Чамдык садыгларда Саян артындан кээп турар продуктуларга көөрдө, бистиң бүдүрүлгениң колбасаларының шынары эки, өртээ таарымчалыг деп сайгарлыкчылар боттары-ла чугаалап турар — диди.

Меңээ бүзүреничиг болуру-биле колбасаны кескеш, амзадып-даа турду. Сайгарлыкчыларнын садып турар колбасазында кым-даа К.А. Нанеташвилиниң биче бүдүрүлгезинге бүдүргөн колбасазы деп бижип алгаш сатпайн турар болдур ийин. Ынчангаш ону Кызылдың садыгларындан тывары ыңдыг-ла белен эвес. Садып алыр күзөлдиг кижилер болза, Кызылдың Оюн Күрседи кудумчунда тудуг материалдарының

садыының чанында херим иштинде, билбес кижиге тып алыры ыңдыг-ла белен эвес.

Бүдүрүлгө турум ажылдап, бут кырында туруп келген болгаш оларнын бюджетте база бюджеттен дашкаар төлевирлерде кандыг-даа өрөз чок. Ажилчылар-биле чугаалажып кээримге, оларнын ажил төлевиринде хомудалы чок улус болду. Этти олар сайгарлыкчылардан керээ езугаар садып ап турар. Өске продуктуларны Саян артындан сөөртүп эккеп турар. Продукция-биле хандырылганында кандыг-даа хомудалы чок. Ындыг бүдүрүлгө орулгалыг ажылдап турбайн канчаар.

Кол технолог Ирина Иванова биче бүдүрүлгениң ажилын биске таныштырып чоруп тургаш, бодунуң мергежилдине бердинген, үр чылдарда ажылдап келген Самед Седиптин, Мерген Хертектин, Татьяна Зенинаның, Людмила Волкованың, Байлак Дандарнын ажилын, чемзиг холдуг ажилчылар деп онзалап мактаар кижиге болду.

Биче бүдүрүлгениң республика чергелиг делгелге-конкурстарга киришкеш шаңнаткан шаңналдарын бижири болза дыка-ла хөй. Ылангыя 2004 чылда «Республиканың эң дээр биче бүдүрүлгези-2004» деп диплом болгаш кубок-биле шаңнаткан. Регионнар аразында 3-кү универсал «Тыва-ЭКСПО-2006» делгелгениң диплому-биле база шаңнаткан болду. Өске-даа хүндүлгө бижиктер, байыр чедиришкенин эңдерик. Төлөптүг күш-ажыл үнөлдүр деп чүве каракка илдең көстүп турду.

Кол технолог Ирина Иванованың чугаалап турары-биле алырга, эгезинде ажылдап эгелеп турда хыналдалар кайыын-даа кээп турган. Ам турум ажылдап, үндүрүлгениң үзүндө төлөп турар боорга, доктаамал кээп турар хыналдалар ыңдыг хөй эвес апарган.

Бо эп-найралдыг, интернационалчы биче бүдүрүлгениң ажил-ижи-биле таныжып кээримге, кижиге бүзүрел, чоргаарал чайгаар-ла тургустунуп келир. Олар төлөптүг күш-ажылы-биле садып алыкчыларнын болгаш сайгарлыкчыларнын хүндүткелин чаалап алганы таварылга эвес.

Сергей ХЕРТЕК.

Ай-кыс Маспык-оолдун тырт-тырган чуруктары.

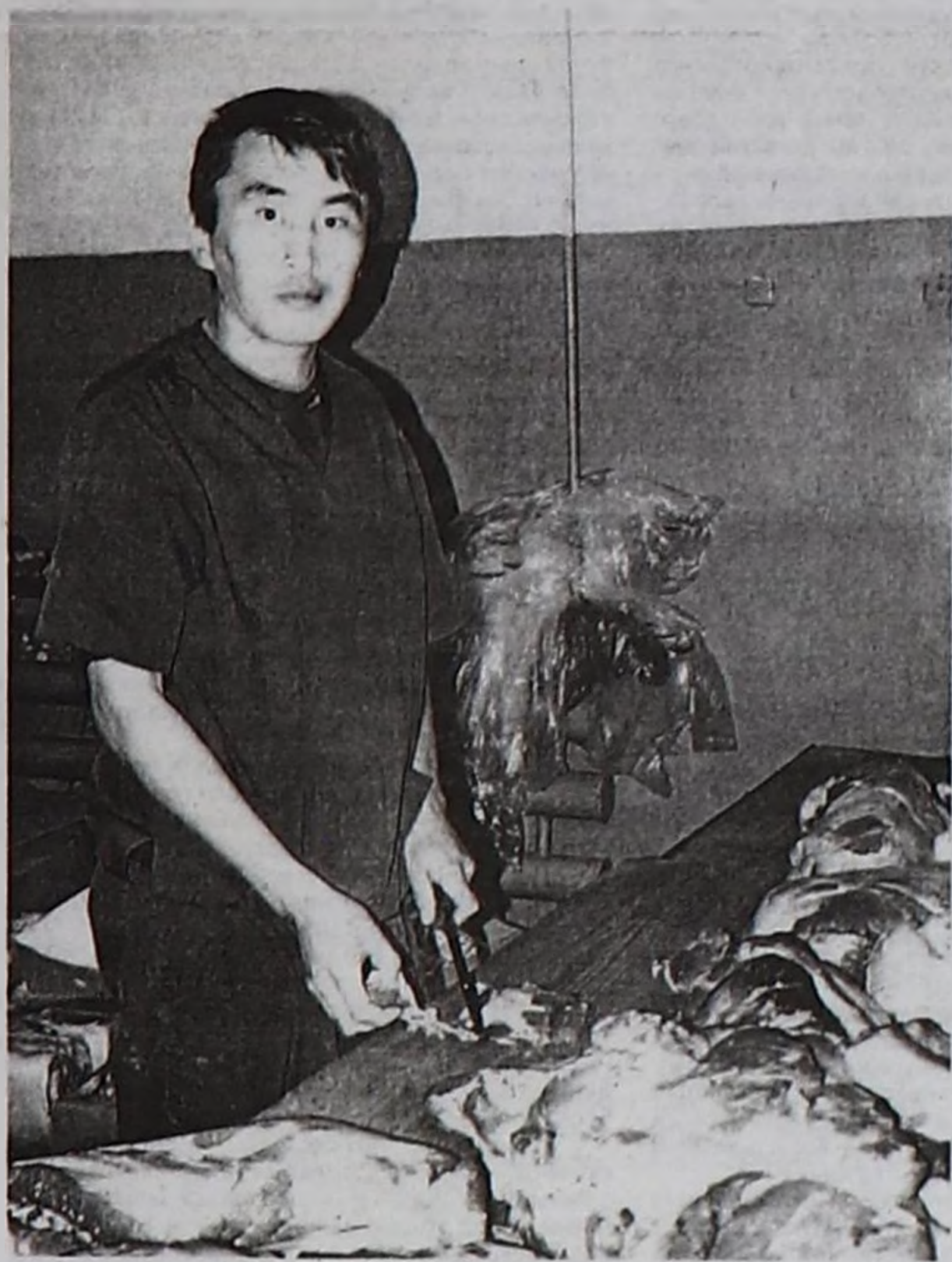
Бүдүрүктүлөр субсидияны алыр

Ачы-дузалар, аш-чем болгаш үлөтпүр барааннарының өртектериниң байдалдарын өөрүнчүг деп-даа, муңгаранчыг деп-даа болбас — өртектер чер бүрүзүндө өзүп турар (орулгалар — база) болгаш Тываның ниити дизигден үнөри болдунмас. Барааннар өртээ 2,3 хууга, аш-чем барааннарының өртээ — 6,6 хууга өскөн, хлеб, ногаа аймаа, маргарин, эт өртээ онза улгаткан. Россияның болгаш делегейнин рыногунда тараа өртээ улгатканы-биле өстүргөн хлеб өртээн республиканың эрге-чагыргазы кызыгаарга тудар — бүдүрүктүлөрни субсидия күсели-биле күрүне деткири, олар боттарының ээлчээнде социал хлебти үндүрер.

Оон аңгыда эки медээлериниң бирээзи болза, коммунал ачы-дузаларының хереглекчилеринге болур. Ол болза май 11-де болуп эрткен хуралга Чазактын шиитпири-биле электри, чылыдылга болгаш изиг суг тарифтериниң барымдаалыгын хынаар. Ынчангаш электри (15 хуу өскөн), изиг суг (18 хуу), чылыг (14 хуу) тарифтерин өстүргениниң чөптүүн азы чөптүг эвезин удавас билип ап болур бис.

Күүсекчи эрге-чагырга чоокта чаа биче болгаш ортумак бизнести бизнес субъектизиниң алганы чээлилериниң хууларының акшаларын субсидия аргазы-биле деткири, оларга идигни бээриниң дугайында дыңнадып турган. Эвээш үе эрткен-даа болза, бо талазы-биле бүзүрелдиг базымнарны Чазак хуралына кылып эгелей берген — чээлилерниң хууларын төлээринге чарыгдалдарнын кезининиң орнун республика бюджетинден тургузарының чурумунун дугайында хоойлу төлөвилелин ийиги номчулгада эрге-чагырга чери хүлээп алган. Ук документиге дүүштүр, субсидияны болза, 2007 чылдың январь 1-ден эрте эвес үеде алган чээлилерге хамаарыштыр бээр. Ынчаарга сайгарлыкчы кижиге үнөлдүг доктааттыг барымдааларына дүгжүр ужурулуг: ооң чээли ап чораан үези арыг болур — хуулар болгаш кол өрөзиниң талазы-биле өрени өй-шаанда төлээр, үндүрүг органнарына өрөз чок болур, хууларны төлээринге ылгап берген чээлини азы субсидияны чүгле ооң тускай сорулганына ажыглаар. Бир эвес тускай тургускан ведомстволар аразының комиссиязының нүүрүндө хынакчылар субсидияларны тускай сорулганына ажыглаваанын илередир болза — биче бизнестиң субъектизи ооң мурнунда ылгап берген субсидияларны күрүне хөргезинге эгидер болгаш аңаа катап чаа чээлилерни бээринге ынанмас болур. Биче болгаш ортумак бизнести субсидиялаар акша-хөргезини кварталда чаңгыс катап шилчидер, база дараазындагы квартал бүрүзүндө субсидия алырынче кордап турар кижиге Экономика яамызына негеттинип турар документилер түүзүн кирир. Кириген документилерни хынаан түңнелдери-биле база чагыгларны сайгарып көргөш, субсидияны бээриниң дугайында шиитпири Ведомстволар аразының комиссиязы хүлээп алыр.

Ындыг-даа болза бистерде сайгарлыкчы чорук адырында байдал чүгле менди-чаагай деп база болбас. Биче бизнестиң административтиг шаптараазыннар деп адаттынар берге айтырылганы хөй. Эрге-чагырга бодунуң шиитпирилээр айтырылганының кызыгаарында бизнес болгаш хыналда структураларының аразында маргыштыг байдалдарны углап-баштап турар. Бизнес, Чазак болгаш хынаар органнар-биле дараазында тодаргай чугааны сайгарлыкчылар съездизинге чорудар.

Самед Седип ажил үезинде.

делиг чээлилерни берип, деткип келген. Ооң түңнелинде республиканың социал-экономикиг хөгжүлдезинге төлөптүг үлүг-хуузу кирип чоруур биче бүдүрүлгелериниң саны чылдан чылче көвүдөп кел чыдар.

Ооң тодаргай чижээнге, колбаса кылыгларын бүдүрер талазы-биле хуу сайгарлыкчы Кукури Алексеевич Нанеташвилиниң ажыдып алган биче бүдүрүлгезин хамаарыштырып болур.

маанчок чыл санында эртип турар регионнар аразында «Тыва-ЭКСПО» делгелгеге Кукури Алексеевичиниң бүдүрүлгези доктаамал киржи келген болгаш шаңнадып, мактадып келгенин билер кижиге мен.

Бүдүрүлгениң ажил-ижи-биле таныжып чеде бээримге, ол боду ажил-ижиниң аайы-биле Саян артынче сургакчылап чоруткан болду. Ынчалза-даа кол технолог Ирина Ивановна бисти ээлдээ кон-

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«Тыва Республиканың Долаа фондузунуң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың март 26-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың апрель 10-да чүлдүз деп көргөн

1 чүүл

2004 чылдың ноябрь 30-де № 910 УХ-1 «Тыва Республиканың Долаа фондузунуң дугайында» («Тувинская правда», 2005 чылдың март 25-те; «Шын», 2004 чылдың декабрь 28-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижир:

«1 чүүл. Бо Хоойлуда ажыглап турар кол-кол билишчинер
Бо Хоойлуда дараазында кол билишчинерни ажыглап турар:

долаа – кредитор (долаа тудукчузу) долаа-биле хандырылган хүлээлге езугаар, өрелиг кижил ол хүлээлгени күөсептээн таварылгада, долаага салган эт-хөреңгини өртээнден өрени алыр, ол кижиниң (долаа берикчининиң) эт-хөреңгиниң федералдыг хоойлу-биле көрдүнгенин езугаар хавыраы дээш, өске кредиторларның мурнунда турар хүлээлгени күөсептир артык эргелиг болурунун күжү-биле хүлээлгени хандыраарының аргазы;

долаа болур чүүл – Тыва Республиканың Долаа фондузунуң составына кирип турар эт-хөреңги;

долаа берикчизи – эт-хөреңги башкара талазы-биле күөсөкч эрге-чагырганың Тыва Республиканың Чазза-биле төлээлеткирген органының адындан Тыва Республика;

чээли алыкчызы – Тыва Республикага бедик үрү-түннелдиг инвестициялыг азы социал-экономиктиг ужу-дузалыг өске-даа төлөвилелдерни боттандыраы-биле чээли ап турар кандыг-даа организаагы-хоойлу-дүрүм хевириниң юридиктиг эргелиг албан чери;

долаа тудукчузу – долаа-биле хандырылган хүлээлге талазы-биле кредитор, чээли алыкчызы ол хүлээлгени күөсептээн таварылгада, өске кредиторлар мурнунга артык эргелиг болуп, долаага салган эт-хөреңги өртээнден өрени алыр эргелиг;

Тыва Республиканың Долаа фондузу – Тыва Республикага социал-экономиктиг ужу-дузалыг инвестициялыг болгаш өске-даа төлөвилелдерни чээлиге бээрине долаа кылдыр ажыглап турар, Тыва Республиканың күрүне өңүзүнде турар шимчээр болгаш шимчeves эт-

хөреңги.»

2) 2-ги чүүлде:

а) 1-ги кезээнде «ады тургузукчузу (киржикчизи) Тыва Республиканың Чазза болуп турар, чок-ла болза хүлээлгелер күөсептирине сонуургалдыг» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Чаззаага сонуургалдыг болуп турар хүлээлгелерни күөсептирине» деп сөстөр-биле солур;

б) 2-ги кезээнде «(Тыва Республиканың Чазза, Тыва Республиканың күрүнеиниң унитарлыг бүдүрүлгелери, Тыва Республиканың күрүне албан черлери)» деп сөстөрни ап кааптар;

3) 12-ги чүүлде:

а) 2-ги кезээнд дараазында эдилге-биле бижир:

«2. Тыва Республиканың Долаа фондузунуң объектилериниң долаа тудукчулары бо Хоойлунуң 2-ги чүүлүнүң 2-ги кезээнде айтылган чээли алыкчыларына чээли берип турар россияның болгаш даштыкының чээли организааылары бооп болур.

Долаага салган эт-хөреңги, бир эвес керээде өске чүүл көрдүмүз болза, долаа берикчизинге артар.

Ипотека тургузуп каан эт-хөреңги долаа берикчизиниң боду элээри-биле база ажыглаары-биле артар.»;

б) 6-гы кезекти немээр:

«6. Чээлиниң түнүн эгиптээн болгаш чээли алыкчызының акша-хөреңгизи чедишпээн таварылгада, өрени тырттыраары долаага салган чүүлүн өртээ-биле суд чурумун езугаар чорудар. Кредиторлунун негелделерин төлээрине долаа болур чүүлүн өртээ четпес болган таварылгада, долаа берикчизи долаа тудукчу-биле дугуржулга езугаар Россия Федерациязының хамааты хоойлужудулгазынга дүүштүр долаа болур чүүлү солуп болур.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езуу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чаззааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 693 УХ-11

2008 чылдың апрель 21.

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнына күөсептири-биле дамчыдып берген чурттаар оран-сава болгаш коммуналдыг ачы-дуза төлөвирине социал деткимче хемчеглерин чедирериниң талазы-биле Россия Федерациязының чамдык күрүне эргелерин Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының тус черниң бот-башкарылга органнына болгаш хоорай округтарына бээриниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың март 26-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың апрель 10-да чүлдүз деп көргөн

Бо Хоойлу Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнына күөсептири-биле дамчыдып берген чурттаар оран-сава болгаш коммуналдыг ачы-дуза төлөвирине социал деткимче хемчеглерин чедирериниң талазы-биле Россия Федерациязының чамдык күрүне эргелерин (моон ыңай – чамдык күрүне эргелери) Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының тус черниң бот-башкарылга органнына болгаш хоорай округтарына бээриниң чурумун болгаш негелделерин тодарадырына уланган.

1 чүүл. Тус черниң бот-башкарылга органнына дамчыдып бээр чамдык күрүне эргелери

1995 чылдың январь 12-де № 5-ФХ «Хоочуннар дугайында», 1995 чылдың ноябрь 24-те № 181-ФХ «Россия Федерациязының инвалидтериниң социал камгалалының дугайында», 1998 чылдың ноябрь 26-да № 175-ФХ «1957 чылда «Маяк» бүдүрүлгө каттыжышкынына болган хай-халаптың түннелинде база Теча хемче радиоактивтиг бок октаанының соонда, радиация салдарына таварышкан Россия Федерациязының хамаатыларына социал камгалал дугайында», 2002 чылдың январь 10-да № 2-ФХ «Семипалатинск полигонунга ядерлиг шенелдериниң түннелинде радиациялыг салдарга таварышкан хамаатыларга социал магадылалдар дугайында» Федералдыг хоойлулар-биле, 1991 чылдың май 15-те № 1244-1 «Чернобыль АЭС-ке халаптың түннелинде радиациялыг салдарга таварышкан Россия Федерациязының хамаатыларына социал магадылалдар дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузу-биле доктааткан хамаатыларга чурттаар оран-сава болгаш коммуналдыг ачы-дуза төлөвирине социал деткимче хемчеглерин чедирериниң талазы-биле чамдык күрүне эргелерин Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының тус черниң бот-башкарылга органнына болгаш хоорай округтарына бээр.

2 чүүл. Чамдык күрүне эргелерин бээр тус черниң бот-башкарылга органнына даңызы Бо Хоойлу езугаар дараазында муниципалдыг районнарың дөвискээрлеринде тус черниң бот-башкарылга органнына чамдык күрүне эргелерин бээр:

- 1) Бай-Тайга кожуун;
- 2) Барыын-Хемчик кожуун;
- 3) Чөөн-Хемчик кожуун;
- 4) Каа-Хем кожуун;
- 5) Кызыл кожуун;
- 6) Мөңгүн-Тайга кожуун;
- 7) Өвүр кожуун;

- 8) Би-Хем кожуун;
- 9) Сүт-Хөл кожуун;
- 10) Танды кожуун;
- 11) Тес-Хем кожуун;
- 12) Тере-Хөл кожуун;
- 13) Тожу кожуун;
- 14) Улуг-Хем кожуун;
- 15) Чаа-Хөл кожуун;
- 16) Чеди-Хөл кожуун;
- 17) Эрзин кожуун;

Хоорай округтары:

Кызыл хоорай;

Ак-Довурак хоорай.

3 чүүл. Чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына эргежок чугула акша-хөреңги

1. Тус черниң бот-башкарылга органнына дамчыдып берип турар чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына акша-хөреңги Тыва Республиканың республика бюджетинге ээлчеглиг сан-хөө чылында чамдык категорияларның хамаатыларына чуртталга-коммунал ачы-дузаларын төлээрине федералдыг бюджеттин акша-хөреңгизи-биле кирип турар субвенциялар хевиринге көрдүр.

2. Тус черниң бот-башкарылга органнына чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына эргежок чугула сан-хөө акша-хөреңгилериниң чыл нормазын бо Хоойлуга калсырылгаларда көрдүнген методикаларга дүүштүр тодарадыр.

3. Чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына тус черниң бот-башкарылга органнының алганы сан-хөө акша-хөреңгилерин өске сорулгаларга ажыглаары хоруглуг.

4. Чогуур бүрүн эргелерин боттандырып турар тус черниң бот-башкарылга органнының чамдык күрүне эргелерин боттандыраары хандыраарына эргежок чугула материалдыг курлавырларны халас ажыглаары-биле дамчыдып бээр.

4 чүүл. Тыва Республиканың Чаззааның Даргазының, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнының дамчыдып бергени чамдык күрүне эргелерин тус черниң бот-башкарылга органнының боттандырылгазы-биле холбашкан эргелери болгаш хүлээлгелери

1. Тыва Республиканың Чаззааның Даргазы, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органны тус черниң бот-башкарылга органны чамдык күрүне эргелерин боттандырып турда:

1) тус черниң бот-башкарылга органны чамдык күрүне эргелерин боттандыраарының айтырылганын талазы-биле бодунун баш билир айтырылганын иштинге күөсептири ыяап-ла албан нормативтиг хоойлу-дүрүм

актыларын үндүрер болгаш оларның күөсепте-зиниң контролон боттандыраар;

2) тус черниң бот-башкарылга органнына чамдык күрүне эргелерин боттандыраары-биле дамчыдып берген, ынчалза-даа тускай сорулгазындан өскээр ажыглаан акша-хөреңгилерни доктааткан чурум езугаар тыртар;

3) тус черниң бот-башкарылга органнына чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына методиктиг дузаны чедирер;

4) тус черниң бот-башкарылга органнына чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына материалдыг курлавырларның болгаш сан-хөө акша-хөреңгилериниң ажыгалының талазы-биле эргежок чугула медээни доктааткан чурум езугаар алыр, а ол ышкаш федералдыг хоойлужудулга болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр өске-даа эргелерлиг болур.

2. Тыва Республиканың Чаззааның Даргазы, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органны, тус черниң бот-башкарылга органны чамдык күрүне эргелерин боттандырып турда:

1) тус черниң бот-башкарылга органнына чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына эргежок чугула сан-хөө акша-хөреңгилериниң дамчыдылганын хандыраар;

2) тус черниң бот-башкарылга органнының чамдык күрүне эргелериниң күөсепте-зинге, а ол ышкаш ол сорулгаларга берген сан-хөө акша-хөреңгилериниң чарыгалына контролду боттандыраар;

3) чамдык күрүне эргелерин боттандыраарының айтырылганын талазы-биле тус черниң бот-башкарылга органнына тайылбыры-ны бээр болгаш методиктиг дузаны көргүзүр;

4) тус черниң бот-башкарылга органнына чамдык күрүне эргелериниң боттандыраарына холбашкан айтырылганын шийтирлээрине деткимчени көргүзүр, а ол ышкаш федералдыг хоойлужудулга болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр өске-даа хүлээлгелерни күөсептир хүлээлгелерлиг болур.

5 чүүл. Тус черниң бот-башкарылга органнының чамдык күрүне эргелерин боттандырып турда, эргелери болгаш хүлээлгелери

1. Тус черниң бот-башкарылга органны чамдык күрүне эргелерин боттандырып тура, дараазында эргелерлиг болур:

1) чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына эргежок чугула материалдыг курлавырлар-биле хандырылгага;

2) чамдык күрүне эргелерин боттандыраарының айтырылганын талазы-биле Тыва Республиканың күөсептири эрге-чагыргазының органнындан тайылбырлар алыр;

3) муниципалдыг тургузугунуң уставы-биле көрдүнген таварылгаларда болгаш чурум-биле чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына бодунуң материалдыг курлавырларын болгаш сан-хөө акша-хөреңгилерин немей ажыглаар;

4) чурттаар оран-сава болгаш коммуналдыг ачы-дуза төлөвирине социал деткимче хемчеглерин көргүзүрине айтырылганын талазы-биле муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларын хүлээп алыр;

5) чамдык күрүне эргелерин күөсептир тургаш кылган хажыдышкынына узуткаарының талазы-биле күрүне эрге-чагыргазының органнының бижимел сагындырылганын суд чуруму-биле комуудаар, а ол ышкаш федералдыг хоойлужудулга болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле көрдүнген өске-даа эргелерлиг болур.

2. Тус черниң бот-башкарылга органны чамдык күрүне эргелерин күөсептир тургаш:

1) чамдык күрүне эргелерин боттандыраарының айтырылганын талазы-биле бо Хоойлуга болгаш Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга дүүштүр болур-чогууру-биле чамдык күрүне эргелерин боттандыраар;

2) чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына материалдыг курлавырларын болгаш Тыва Республиканың республика бюджетинден аңгылап берген сан-хөө акша-хөреңгилериниң үрү-түннелдиг болгаш чогумчалыг ажыгалын хандыраар;

3) чамдык күрүне эргелерин боттандыраарының айтырылганын талазы-биле кылдынган хажыдышкынына узуткаарының талазы-биле күрүне эрге-чагыргазының органнының бижимел сагындырылганын күөсептир;

4) Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күш-ажыл болгаш социал камгалал талазы-биле төлээлеткен органны чамдык күрүне эргелерин боттандырып турарының дугайында база ол сорулгаларга аңгылап берген сан-хөө акша-хөреңгилериниң ажыгалының дугайында эргежок чугула медээни бээр;

5) чамдык күрүне эргелерин боттандырып тургаш, федералдыг хоойлужудулга болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле көрдүнген өске-даа хүлээлгелерни күөсептир хүлээлгелерлиг болур.

6 чүүл. Тыва Республиканың күөсептири эрге-чагырга органны биле тус черниң бот-башкарылга органнының удур-дедир харыл-заазының хевирлери

1. Тыва Республиканың Чаззаа оон Тыва Республиканың күөсептири эрге-чагыргазының төлээлеткен органнын таварыштыр организаагы, методиктиг удуртулганы болгаш тус черниң бот-башкарылга органнына дааскан чамдык күрүне эргелериниң күөсепте-зиниң болгаш ол сорулгаларга дамчыдып берген сан-хөө акша-хөреңгилериниң ажыгалының контролон боттандыраар.

2. Тыва Республиканың күөсептири эрге-чагыргазының чурттагыч чоунуң күш-ажылының болгаш социал камгалалының талазы-биле төлээлеткен органны боттарының баш билир, айтырылганын иштинге тус черниң бот-башкарылга органны чамдык күрүне эргелерин боттандыраарының айтырылганын база олар

ны боттандыраарының чурумунуң талазы-биле күөсептири ыяап-ла албан нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын парлап үндүрер, а ол ышкаш оларның күөсепте-зинге контролду боттандыраар эргелиг.

7 чүүл. Тус чер бот-башкарылгазының органнының чамдык күрүне эргелерин боттандыраарының дугайында өчтүдүнүң чуруму

1. Тус черниң бот-башкарылга органны өчтүтүр үениң соонда, дараазында айның бештин хүнүнден орай эвесте, Тыва Республиканың күөсептири эрге-чагыргазының төлээлеткен органнына Тыва Республиканың күөсептири эрге-чагыргазының төлээлеткен органнының доктаатканы хевирге чамдык күрүне эргелерин боттандыраарының дугайында ай санынын, кварталдың болгаш чылдың өчтүтүрүн бээр.

2. Тус черниң бот-башкарылга органны Тыва Республиканың Сан-хөө яамызына Тыва Республиканың каттышкан бюджетиниң күөсепте-зиниң дугайында өчтүтүрүн бээрине доктааткан хевирге болгаш хуусаада чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына аңгылап берген сан-хөө акша-хөреңгизиниң ажыгалының дугайында өчтүтүр бээр.

8 чүүл. Тус черниң бот-башкарылга органнына дамчыдып берген чамдык күрүне эргелериниң боттандырылгазы дээш Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнының контролон боттандыраарының чуруму

1. Чамдык күрүне эргелериниң боттандырылгазы дээш контролдуң сорулгазы болза, тус черниң бот-башкарылга органны чамдык күрүне эргелерин боттандырып тургаш, федералдыг хоойлужудулга болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазының негелделериниң сагындырылганын хандыраар болур.

2. Контролду хыналдалар чорудулгазының, чугула херек документиленни айтырып кыйгырттырының болгаш федералдыг хоойлужулга болгаш Тыва Республиканың хоойлужулгазы-биле көрдүнген чамдык күрүне эргелерин боттандырып турарының дугайында медээлер аргазы-биле чорудар.

3. Тыва Республиканың Чаззаа тус черниң бот-башкарылга органнына дамчыдып берген чамдык күрүне эргелериниң боттандырылгазын Тыва Республиканың күөсептири эрге-чагыргазының төлээлеткен органнын таварыштыр контролдаар.

4. Тыва Республиканың Чаззаа тус черниң бот-башкарылга органнының оларга чамдык күрүне эргелерин боттандыраарына берген сан-хөө акша-хөреңгилериниң ажыгалына контролду Тыва Республиканың күөсептири эрге-чагыргазының төлээлеткен органнын таварыштыр боттандыраар.

5. Тус черниң бот-башкарылга органны азы тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижилери чамдык күрүне эргелерин боттандыраарының айтырылганын талазы-биле Тыва Республиканың хоойлужулгазын хажытканы илерээн таварылгада, ыңдыг хажыдышкынына эдериниң талазы-биле тус черниң бот-башкарылга органнының база тус черниң бот-башкарылга органнының албан-дужаалдыг кижилериниң күөсептири албан бижимел сагындырыгы Тыва Республиканың күөсептири эрге-чагыргазының төлээлеткен органы бээр эргелиг.

9 чүүл. Тус черниң бот-башкарылга органнына дамчыдып берген чамдык күрүне эргелерин боттандыраары соксадырының негелделери болгаш чуруму

1. Чамдык күрүне эргелерин боттандыраары федералдыг хоойлунуң, Тыва Республиканың хоойлунуң күштүг болуп киргени-биле холбаштыр чамдык күрүне эргелерин боттандыраар арга чок апарган таварылгада, соксаткан бооп болур.

2. Чамдык күрүне эргелерин боттандыраары Тыва Республиканың Чаззааның Даргазының эгелээшкени-биле Тыва Республиканың хоойлузунга дүүштүр чаңгыс азы элээн каш муниципалдыг тургузулгага хамаарыштыр дараазында үндэчинер-биле:

а) тус черниң бот-башкарылга органны чамдык күрүне эргелерин боттандыраары болур-чогууру-биле боттандыраар азы боттандыраар арга чок апарган таварылгада;

б) тус черниң бот-башкарылга органнының бо Хоойлунуң негелделерин хажыткан таварылгалар илереттинген таварылгада;

в) тус черниң бот-башкарылга органнының чамдык күрүне эргелерин боттандыраары херек чок апарган таварылгада;

г) федералдыг хоойлужулга болгаш Тыва Республиканың хоойлужулгазы-биле көрдүнген өске-даа үндэчинер-биле соксаткан бооп болур.

3. Тус черниң бот-башкарылга органнына чамдык күрүне эргелерин боттандыраары дамчыдып берген сан-хөө акша-хөреңгилериниң дедир эгидилгезиниң чурумун тус черниң бот-башкарылга органнының чамдык күрүне эргелерин боттандыраары соксадыры азы түр соксадырының дугайында Тыва Республиканың хоойлузу-биле тодарадыр.

10 чүүл. Чамдык күрүне эргелерин күөсепте-зиниң азы болур-чогууру-биле күөсепте-зиниң дээш тус черниң бот-башкарылга органнының оларның албан-дужаалдыг кижилериниң харысалгалы

Тус черниң бот-башкарылга органны, оларның албан-дужаалдыг кижилери чамдык категорияларның хамаатыларына чуртталга-коммунал ачы-дуза чедирелгезиниң төлөвирине субвенциялар бээрине талазы-биле Хоойлу-биле дамчыдып берген чамдык күрүне эргелерин күөсепте-зиниң азы болур-чогууру-биле күөсепте-зиниң дээш, ол сорулгаларга аңгылап берген сан-хөө акша-хөреңгилериниң хемчээлинге федералдыг хоойлужулга болгаш Тыва Республиканың хоойлужулгазынга дүүштүр харысалгалы болур.

11 чүүл. Тус черниң бот-башкарылга органнының чамдык күрүне эргелерин боттандыраарының айтырылганын

дырып эгелээриниң чылы, айы болгаш хүнү база хуусаазы

1. Чамдык күрүнө эргелерин боттандыра-рынның эгезиниң чылы, айы болгаш хүнү бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээриниң хүнү болур.

2. Тус черниң бот-башкарылга органныңга бо Хоойлу-биле дамчыдып берген чамдык күрүнө эргелерин кызыгаар чок хуусаада бээр.

12 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуру

1. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эртерге күштүг болур.

2. Бо Хоойлунуң күжү «2008 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу-биле көрдүнгөн чамдык күрүнө эргелерин боттандыра-рынга тус черниң бот-башкарылга органныңга субвенциялар бээриниң кезээнге

2008 чылдың январь 26-да № 702 УХ-II Тыва Республиканың Хоойлузу-биле төлөвилелинге капсырылга

Хоочуннарның болгаш инвалидтерниң санындан чамдык категорияларның

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың февраль 19-та «Тыва Республиканың Чазаның чанында Терминология комиссиязының составын болгаш ооң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» № 164 доктаалыга өскерилгелер кирирениң дугайында

2008 чылдың март 24

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың май 21-де «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органның структуразының дугайында» № 95 Чарлыгыга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың февраль 19-та «Тыва Республиканың Чазаның чанында Терминология комиссиязының составын болгаш ооң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» № 164 доктаалыга дараазында өскерилгелерни кирир:

1) Тыва Республиканың Чазаның чанында үстүндө адаанывыс доктаал-биле бадылаттырган Терминология комиссиязының составын дараазында редакция-биле кирир: «С.О. Ондар—Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының сайыдының бирги оралакчызы, даргазы;

А.С. Донгак—Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун литература секторунун башкарыкчы эртем ажылдакчызы, дарганың оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);

М.Б. Кунгаа—Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун эртем секретары, секретарь (чөпшээрешкени-биле);

Л.Х. Иргит—чогаалчы (чөпшээрешкени-биле);

Д.А. Монгуш—Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун дылдар секторунун башкарыкчы эртем ажылдакчызы (чөпшээреш-

2008 чылдың январь 1-ден эгелеп тургустунган хоойлу-дүрүм хамаарылгаларына тарап негтерээр.

3. Бо Хоойлунуң дүрүмүн, бир эвес чогуур саң-хөө чылында республика бюджетиниң дугайында Хоойлу-биле айыттырган эргелерни боттандыра-рынга субвенциялар бээр көрдүнгөн таварылгада, ээлчеглиг саң-хөө чылында Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың Хоойлузу-биле чыл санында күштүг кылдыр кирир.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 702 УХ-II

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

2008 чылдың апрель 21.

хамаатыларына чурттаар оран-сава болгаш коммуналдыг ачы-дуза төлевиринге социал деткимче хемчеглерин көргүзериниң талазы-биле чарыгдалдарны боттандыра-рынга муниципалдыг тургузуларның тус черниң бот-башкарылга органныңга эргежок чугула саң-хөө акша-хөреңгилериниң чылда нормаларына санаарының методиказы

Чамдык категорияларның хамаатыларына чурттаар оран-сава болгаш коммуналдыг ачы-дуза төлевиринге социал деткимче хемчеглерин көргүзериниң талазы-биле чарыгдалдарны боттандыра-рынга муниципалдыг тургузуларның тус черниң бот-башкарылга органныңга эргежок чугула саң-хөө акша-хөреңгилериниң чылда хемчээлин

С Ч • С • ССЖКУ • 12 ай • 50 хуу хевирге тодарадыр, ында:

С – чамдык категорияларның хамаатыларына чурттаар оран-сава болгаш коммуналдыг ачы-дуза төлевиринге социал деткимче хемчеглерин көргүзер талазы-биле

чарыгдалдарны боттандыра-рынга муниципалдыг тургузуларның тус чер бот-башкарылга органныңга эргежок чугула саң-хөө акша-хөреңгилериниң чылда хемчээли;

Ч – хоочуннарның болгаш инвалидтерниң санындан чамдык категорияларның хамаатыларының саны;

С – чуртталга оран-савазының нормалыг шөлүнүң үлгелериниң хемчээлдер;

ССЖКУ – айда чуртталга бажынының нити шөлүнүң 1 дөрбелчин метр черинге чуртталга-коммунал ачы-дуза чедирелгенин муниципалдыг тургузууга чылдааткан ыңдыкы хемчээлин өрттээниң үлгелериниң хемчээли.

талазы-биле чарыгдалдарын болза, ол сорулгаларга Тыва Республиканың республика бюджетинге федералдыг бюджеттен берип турар бюджеттер аразының трансферттериниң күсели-биле чорудар.

4. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан хаакчыттарының акша шалыңын санаарының Дүрүмнерин доктаадырының дугайында

2008 чылдың апрель 2 №189 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан хаакчыттарының акша-шалыңын экижидер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Мында капсырган Тыва Республиканың күрүнениң хамааты хаакчыттарының акша-шалыңын санаарының Дүрүмнерин доктаадыр.

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың апрель 2-де №189 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан хаакчыттарының акша шалыңын санаарының Дүрүмнери

1. Бо дүрүм болза, Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан хаакчыттарының (моон ыңай – хамааты хаакчыттары дээр) акша шалыңын санаарының чурумун тодарадыр турар, ол болза:

а) чыл санының төлевирлиг шөлээге турар үезинде;

б) түр үеде күш-ажыл кылып шыдаас үеде, база ол ышкаш кадык камгалап чериниң тускай албан черинге медицина шинчилгезин эрттирер турар үеде;

в) профессионал белеткел, билин бедидер азы дуржулга чедип алгыры-биле өөренип турар үеде;

г) албанның сургакчылаашкынының үезинде;

д) Тыва Республиканың күрүнө органын эде тургусканы болгаш узуткааны, оон структуразын өскерткен чок болза Тыва Республиканың күрүнениң албанының албан-дужаалдарын кызырганы-биле холбаштыр Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанындан үндүргенде;

е) Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанында ажылдап турар албан-дужаалындан хостаанда (албан-дужаалының хүлээлгелерин күүседирин чөпшээрээнде) сонуургалдыг талаларның маргылдаазын таарыштырар үеде;

ж) албанның хыналдазын чорудуп турар үеде;

з) «Россия Федерациязының күрүнениң хамааты албанының дугайында» Федералдыг хоойлунун 33 чүүлүнүн 1-ги кезээнин 11-ги пунктунга дүүштүр албан керээзи күш чок апарган таварылгада, бир эвес албан керээзин чарарының доктааткан албан дүрүмнерин оон буруузу-биле эвес хажыткан таварылгада;

и) ону медээ чок читкен деп санаанынга чедир азы судтун күштүг болуп кирген шитпири-биле ону өлген санаанынга чедир медээ чок читкен үеде болур.

2. Тыва Республиканың 2006 чылдың апрель 24-те «Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының айтырыгларының дугайында» №1739-УХ-1 Хоойлузу-биле 23 чүүлүнүн 1-ги болгаш 3-кү кезектеринге дүүштүр хамааты хаакчыдының акша шалыңы болза, оон ажылдап турары күрүнө албанының албан-дужаалына дүүштүр хамааты хаакчыдының бир айда шалыңы (моон ыңай – албан-дужаал шалыңы дээр) болур база хамааты хаакчыдының бир айда шалыңы болур аңаа тывыскан хамааты албанының класс чергезиниң эрге-дужаалына дүүштүр хамааты албанының бир айда шалыңы, база немелде төлевирлер болур, оларга болза:

а) хамааты албанынга хөй чылда ажылдааны дээр албан-дужаал шалыңына ай санының немелдези;

б) хамааты албанының онза байдалдары дээр албан-дужаал шалыңына ай санының немелдези;

в) күрүнө чажыды бооп турар ажылдар дээр албан-дужаал шалыңына ай санының хууларлыг немелдези;

г) ай санының деткимче акшазы;

д) онза чугула болгаш нарын даалгаларны күүсеткени дээр шаңналдар;

е) чыл санының төлевирлиг шөлээгин берип тура, чангыс ай төлевирин болгаш хамааты хаакчыттарының күш-ажыл төлевириниң фондузундан акша-хөреңгилерниң күсели-биле төлээр материалдыг дуза хамаажыр;

3. Бо дүрүмнерин 2 болгаш 3 пунктунда айытканы хамааты хаакчыдының акша шалыңының шуптузунга Россия Федерациязының чогуур нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле доктааткан хемчээлдерге район коэффициентин болгаш шалыңына Кыдыкы Сонгу чүктүн районнарына болгаш аңаа деңнээр черлерге ажылы дээр хууларлыг немелде-

5. Бо доктаалды күүселдезиниң контролон Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЭН.

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың апрель 2-де №189 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан хаакчыттарының акша шалыңын санаарының Дүрүмнери

2. Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал-политика яамызы бо доктаалды ажыг-лаарының талазы-биле тайылбырларны бээр.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЭН.

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың апрель 2-де №189 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан хаакчыттарының акша шалыңын санаарының Дүрүмнери

4. Бо дүрүмнерин 1-ги пунктунун «а», «г», «е» болгаш «ж» иштиги пункттарда көрдүнгөн таварылгаларда, хамааты хаакчыдынга чогуур шупту үеде болгаш херек кырында ажылдаан үезинде шалыңын камгалап арттырар.

Камгалап арттырар акша шалыңыга болза, акша шалыңы болгаш бо дүрүмнерин 2-ги пунктунун «а» - «г» иштиги пункттарда көрдүнгөн төлевирлер хамаажыр.

Тыва эки турачы танкистерни фронтуже үдээнинин 65 чылынга

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ ХҮЛЭЭЛГЕ

Совет Эвилелинче фашист-тиг Германияның 1941 чылдың июнь 22-де оор езу-биле халдаанынга удур совет улустуң 1941-1945 чылдарда чоруткан кадыг-дошкун демисели чурттуң төөгүзүнге кажан-даа турбаан аар болгаш хан төгүүшкүннүг дайын болган.

ССРЭ-же фашистерниң халдап кирген

бирги хүнүнден эгелээш, Тываның арат чону, ооң нам-чазаа чаңгыс кижиге дег көдүрлүп үнгөш, ССРЭ-ниң талазынга туржуп, 1941 чылдың июль 22-де Тыва Арат Республиканың Х Улуг Хуралынга фашист-тиг эжелекчилерге өлүмнүг согушкунну бээринге бүгү талазы-биле дузаны чедирер дугайында Декларацияны хүлээп алган. Ол сорулгазын Тываның арат чону херек

кырында боттандырып шыдаан. Совет улуска, ооң фронтуларда дайылдажып турар Кызыл Шеринге улуг дузаны чедирген, оларның аразында дайынчы аъттар, идик-хеп, аш-чем аймаа, техника болгаш өске-даа чүүлдер бар.

Маадырлыг Кызыл Шериг-биле кады тыва улустуң шылгараңгай оолдар, кыстары боо-моңгузун тудуп алгаш, дайызынга удур эрес-дидим дайылдашкан. 1943 чылдың май 20-де баштайгы он бир эки турачы танкистерни фронтуже Кызыл хоорайдан үдеп чоруткан. Оон бээр бөгүн 65 чыл болуп турар. Интернационалчы хүлээлгезин күүседири-биле эки тура-биле фронтуже чорутканнар: Хомушку Чүргүй-оол, Түлүш Нурсат, Михаил Конгар, Оюн Бортуу-оол, Түлүш Кызыл-Тас, Байкара Биче-оол, Донгак Уйну-оол, Ховалыг Сайын-оол, Ондар Дыртык, Түлүш Шойдун, Кыргыс Идам.

Тыва эки турачы танкистер Украинаның 2 дугаар фронтузунуң 25 дугаар тускай танк полугунга Т-34 деп танкыларны башкарып, Тиилелге хүнүнге чедир дайынга киришкеш, дидимин, эрестин, маадырлыын көргүскеннер. Хомушку Чүргүй-оол Совет Эвилелинче Маадыры бедик атка төлөтпиг болган. Тываның эрес-дидим танкистери Умань хоорайны, Молдав ССР-ни, Румынияны, Венгрияны, Чехословакияны дайзындан хостаарынга киришкеннер. Олар ин-

тернационалчы хүлээлгезин ыдыкты-биле күүсеткенер.

ЧУРУКТАРДА: тыва эки турачы танкистер; Совет Эвилелинче Маадыры Хомушку Чүргүй-оол биле Дыртык Ондар.

Музей фондузундан чуруктарны Василий Балчий-оол хоолгалап тырттырган.

ТР-ниң Чазааның Даргазының шаңналы дээш

БО ЧЫЛГЫ ТИИЛЕКЧИЛЕР ИЛЕРЕТТИНГЕН

Ээлчеглиг өөредилге чылы барык доозулган деп болур. Ынчалза-даа республиканың хостуг хүрешке ынак элээди уруглар, оолдарының аразында бирги чер дээш маргылдааны Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт агентилели эрттирип четтигипкен.

Чогум чаңчыл болган бо маргылдааны май айда эрттирерин мурнунда-ла планнап каан турган. Аңаа киржири-биле бүгү кожуун-нарның төлээлерин агентилел чаалаан. Ынчалза-даа элдепиг чүве – мөгелер чурту дижири-вис Сүт-Хөлден, оон бичин-даа дудак чок Тес-Хем кожуундан школачы мөгелер кээп киришпээни болган. Ыраккы Кунгуртугун оолдар, кыстарының келбээнин билип болгай – чер аразы ырак, таптыг белеткеттинген мөгелер чок. Оларга бодаарга, Мөңгүн-Тайгадан, Тожудан оолдар, уруглар киришкен.

Маргылдааны 1991-1992 чылдарда төрүттүнген оолдар, уруглар аразында эрттирген. Аңаа ниитизи-биле 230 кижиге киришкен. Өзүп оор мөгелерниң белеткели бо чылын черле шору, ылаңгыя чартык түңнел база түңнел салыглар кончуг чидиг демиселге эрткен. Ону хүрештин организакчылары-даа, көрүкчүлөр-даа демдегеп турган.

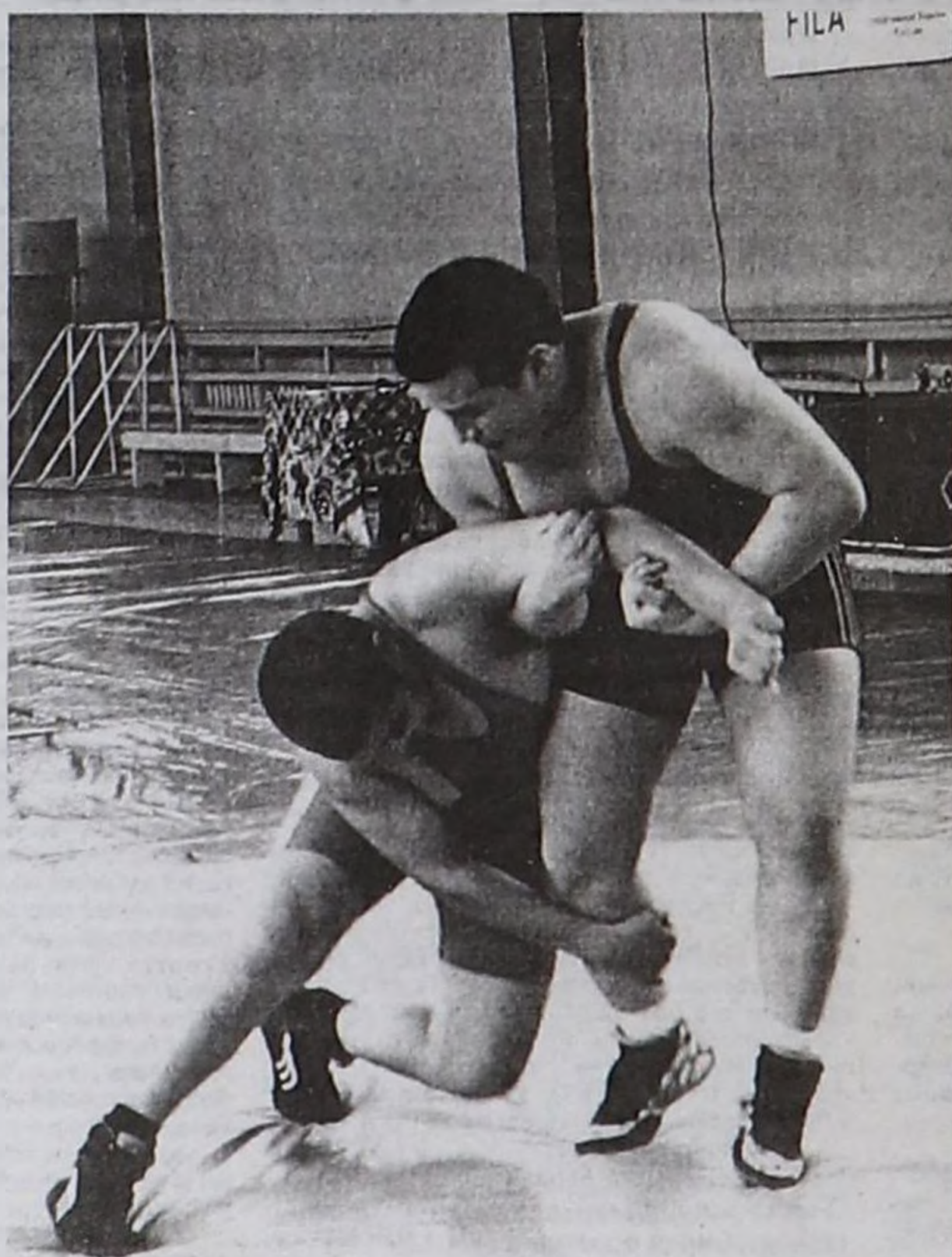
Бо маргылдааны мурнунда элээн каш чылдардан бээр-ле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңналы дээш эрттирип эгелээн. Шаңналдары база шыырак – чижээ, тиилекчиге 1 муң америк долларга деңнээн акша. Ол дээрже, 23 муң хире рубль-дир. Школачы кижиге ол улуг шаңнал болбайн канчаар. Черле ынакш мындыг маргылдаалар уруглар аразында спорттуң хөгжүлдесинге улуг салдарлыг. Оларның аразындан келир үениң шыырак мөгелери илерээр. Ынчангаш мындыг

маргылдааларны эрттирип турарының-даа чылдагааны ол ышкажыл.

Бирги чер дээш маргылдаа Кызылда «Сүбедей» спорт комплекске ийи хүн иштинде – май 17-18 хүннеринде болуп эрткен. Ооң улуг аалчызы Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол болган. Республиканың бирги удуртукчузу уруглар, оолдар аразында бирги чер дээш эрткен бо маргылдааның ажыдышкынынга, а ол ышкаш байырлыг хаашкынынга база киришкен. Ам артында бодунуң оралакчылары: С.Тенни, А.Дамба-Хууракты база эдертип алган. Бо хүндүлүг аалчыларның маргылдаага сонургалын илередип турары – ооң эрге-байдалын бедидеринге, хевис кырынга салыглар чидиг болурунга идиг болганы чугаажок.

Ийи хүн иштинде уламчылаан маргылдааның түңнелинде, уруглар аразында бирги черлерни: 40 кил чедир деңзиге Азиата Хомушку (Ак-Довурак), 46 кг Аржаана Сотнам (Кызыл кожуун), 52 кг Билзек Донгак (Кызыл кожуун), 60 кг Буянмаа Куулар (Өвүр) болгаш 70 кил чедир деңзиге Сайлык Оюн (Улуг-Хем) олар тус-тузунда алганнар.

Оолдар аразында демисел база чидиг эрткен. Түңнел салыгларга боттарының килдеринге бирги черлерни: 42 кил чедир деңзиге Бады Ондар (Чадаана), Аржаан Сарыг-оол (Кызыл кожуун), 50 кг Артыш Баазаан (Улуг-Хем), 54 кг Балжимаев Ангалан (Бурятиядан бо оол маргылдаага киржир күзелин илередирге, ооң

организакчылары чөпшээрээн. Ангалан тыва оолдарның дөгезин октааш, бүзүрелди-биле чемпионнаан. 58 кил чедир деңзиге Константин Соктоев (Кызыл хоорай), 63 кг Төмүр Ооржак (Барыын-Хемчик), 69 кг Ай-Чүрек Ооржак (Кызыл хоорай), 76 кг Олча Ооржак (Ак-Довурак), 85 кг Начын Хомушку (Барыын-Хемчик) болгаш эң аар 100 кил чедир деңзиге Аяс Монгуш (Кызыл хоорай, ийи кижиге демисежир клувунуң өөреникчизи) чаалап алган.

Маргылдааның бирги черинин эдилекчилери – чемпионнар Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолдуң холундан 1 муң америк долларга деңнээн акшаларны, хүндүлел бижиктерни, алдын медальдарны болгаш өртектиг белектерни тус-тузунда алганнар. Шаңналдыг черлерни алган өске аныяк мөгелерге база өртектиг белектерни, хүндүлел бижиктерни болгаш медальдарны тывыскаан.

Бистиң корр.

Кым-даа, чүч-даа ут тундурбаан

ШКОЛАГА УЖУРАЖЫЛГА

Чоокта чаа бистиң Саглы ортумак школазынга солун ужуражылга болуп эрткен. «Кызыл исчилер» бөлгүмүнүн башкызы Дарья Калдар-ооловна Ооржак база школаның удуртукчулары бо ажылды удуртуп, ону бедик утка-шынарлыг эрттирген.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Вера Чүлдүмовна Байлак бистерге, өөреникчилерге дайын үезинде коргунчуг, сүрээденчиг берге чылдарны канчаар эртип келгенин шуптузун кончуг солун кылдыр көргүзүп, чугаалап, тайылбырлап берген.

Ровно, Дубно хоорайларны, Сурмичи болгаш оон-даа өске суурларны эки турачы эштери, совет дайынчылар-биле кады хостажып, кадыг-дошкун тулчушкуннарга ол маадырлы-биле тулчуп, эрес-дидимин көргүскен. Тайбың үелерде өөнүн ээзи Сарыглар Шожалович Хапылак-биле Барыын-Хемчиктин Шекпээр, Кызыл-Мажалык школаларында ажылдап чорааннар. Вера Чүлдүмовна 80 ажыг харлыг-даа болза, ам-даа аныяксыг, адак-бышкаа чик, омак-сергек, мал өстүрер арат ажыл-агыйын удуртуп турар. Ол машиназын-даа, аъдын-даа мунупкаш, ажыл-агыйын кылып, халдып чоруур турсоруктуг маадыр ие, хей шаңналдарның эдилекчизи, тыва чоннун алдарлыг кыстарының бирээзи.

Школаның өөреникчилери, башкылары солун ужуражылга кылып берген эки турачыга четтиргенин илереткеш, кады чурукка тырттырып алган. Школа коллективинин өмүнээзинден суй белекти Вера Чүлдүмовнага бергеш, аңаа ам-даа хей чылдарда ажы-төлүнүн, уйнуктарының, бистерниң аравыска кадык чурттаарын, бүгү-ле чүүлдерге чедишкенин, ааскежикти, өөрүшкүнү күзеп, йөрээген.

Ай-кыс СААЯ,

Өвүрнүң Саглы ортумак школазында «Демир-үжүк шенелдеси» деп бөлгүмнүн киржикчизи, тоску классчы.

КҮРҮНЕ СТАТИСТИКАЗЫНЫҢ АЖЫЛ-АМЫДЫРАЛЫНДАН

Конституция езугаар албан-езузуунуң статистика учеду бухгалтер учеду-биле бир деңге Россия Федерациязының эргелелинде турар. Тыва Республиканың девискээринде күрүне статистиказының органнарын Тыва статистика төлээлеп турар. Ооң специалистери чүгле республиканың төвү Кызыл хоорайда эвес, а республиканың кожууннарының төптеринде база ажил-албанын чорудуп турар.

Тыва статистиканың аппарадының кожуун чергелиг специалистерин райстаттар деп бөдүүнү-биле адаар. Олар ниитизи-биле статистика информациязын чыыр болгаш оларның-биле ажилдаар килдисти тургузуп турар. 17 кожуун төптеринде турар 18 секторларда болгаш хоорайда (Ак-Довурак хоорай) турар 1 секторда 48 кижиге ажилдап турар. Ол болза күрүне статистиказының тылының ажилдакчылары-дыр, кожууннарда бүдүрүлгелерден болгаш организациялардан кээп турар баштайгы статистика информацияларын олар чыып турар.

2007 чылдың ноябрь 29-та «Россия Федерациязынга күрүне статистиказының системазында албан-езузуунуң статистика учеду-нуг дугайында» №282-ФХ Федералдыг хоойлуну Россия Федерациязының Күрүне Думазы хүлээп алган болгаш Федерация Чөвүлели ону чөптүг деп көргөн. Бо албан-езузуунуң бир дугаар нормативтиг актызы-дыр. Ооң сорулгазы болза, күрүнениң болгаш ниитилелдин информация хереглелин долу болгаш шынныг, эртем езугаар

барымдаалаан болгаш социал, экономиктиг, демографтыг болгаш Россия Федерациязынга ниитилелдин өске-даа байдалдарының дугайында албан езузуунуң статистиктиг үе-шаанда берип турар информация-биле хандыраарынче угланган албан-езузуунуң статистика учедунуң адырында чаңгыс аай күрүне политиказын боттандыраарынча эрге-хоойлу үндезин-нерин тургузары болур. Россияның төөгүзүндө бир дугаар күрүне статистиказының специалистеринин бүрүн эргелерин боттандыраарынча эргежок чугула кол документ тыптып келген.

Статистиктиг хайгааралдың майыктары-биле, оларны долдурары-биле организацияларга информация чедирери, а ооң соонда өй-шаанда отчеттарны негээри, эге дээрзинде көөрге бөдүүн херек ышкаш. Херек кырында бүдүрүлгелерде, организацияларда эки билигиге бухгалтерлеринин чогу, чамдыкта харын-даа мырыңай олар шуут чок-даа болгулаар, статистиктиг учетту чорударының талазы-биле элээн берге айтырыгларны тургузуп кээр. Ооң

түннелинде баштайгы статистиктиг информацияның шынныгының болгаш оларның шынарының талазы-биле айтырыглар тургустунуп кээр.

Статистиктиг отчеттаашкын юридиктиг күштүг болур. Юстиция яамызынга 2002 чылдың август 27-де бүртүктөкөн №3744 статистиктиг информацияны бээринин чурумунун дугайында дүрүм езугаар организацияның (бүдүрүлгенин) удуртукчузу берип турар статистиктиг медээлеринин долузу, ылап-шынныгы, үезинде болуру дээш, тускай харысалгалыг болур. Россия Федерациязының Административтиг кодекзинин 13.19 чүүлүндө күрүнениң статистиктиг хайгааралдарын чорударынча эргежок чугула баштайгы статистика информациязын бээринин чурумун хажытканы дээш бүдүрүлгө удуртукчузун МРОТ-тун 30-ден 50 хемчээлинге чедир (3-5 муң рубль) торгаалды онаары көрдүнген. Ук административтиг практиканы 2007 чылдан эгелеп Тыва статистиканың юридиктиг килдизи чорудуп турар.

Почта харылзаазының дээштик эвес ажылы (чорудулгалар неделяда 1-2 катап оларның чыгып келген шаа-биле болуп турар), кожууннар-биле электронуг харылзааның херекселдеринин чогу — чүгле статистиканың бергелери эвес-тир. Кожуун деңнелинде корреспондентияларны колдуунда элчилер-биле чорудар апар болгулаар.

Статистика информацияларын бээринин хуусаалары хүн бүрүгө дүжүп турар, хуусааларны хажып-кан таварылга Тыва Республика талазы-биле статистиктиг информацияны Федералдыг деңнелге кириеринин хуусааларын үзеринге чедирер, ындыг байдал туруп болбас ужурлуг. Күрүне статистиказының келир үеде хөгжүлдизинде — 2011 чылга чедир үеде ажил-агыйжы субъектилерин баштайгы информацияны дамчыдарда саазын-биле эвес болурунун талазы-биле ажилды чорудары көрдүнүп турар. Ону чорударда Интернет турары чугула. Республиканың девискээринде Интернет четкилерин чаа-ла салып эгелеп турар. Чоокку үелерде Тывастат 5 кожууннарның девискээринге ADSL технологияның аргазы-биле баштайгы информацияны электронуг хевирге алырынга харылзааны тургузар. Амгы үеде статистиктиг хайгааралдың чамдык хевирлерин электронуг ажилдап кылырының талазы-биле ажилдарны специалистер чорудуп турар.

Тывастаттың кожуун звеноларының одуругларында ажылы дээш дүвүрөп чоруур, харысалгалыг улус ажилдап турар: Би-Хем кожуунда — Лада Донгак, Каа-Хем кожуунда — Татьяна Мурыгина, Чөөн-Хемчик кожуунда — Кара Нассык-оол, Танды кожуунда — Светлана Пейливанова олар хамааржыр. 2007 чылда Федерал-

дыг күрүне статистиказының албанының удуртулгазы Улуг-Хем кожуундан Тамара Григорьевна Обуховага база Сүт-Хөл кожуундан Зинаида Сарыгларовна Даш-Шивиге, Россия Федерациязының күрүне статистиказының ажил-херээнге улуг салыышкынны кириген специалистерге Росстаттын хүндүлел бижиктерин тывыскан. Статистикада чоокта чаа ажилдаан, ындыг-даа болза эки чүүлдерге чүткүлдүг, ажилынга чаа-чаа аргаларны дилеп-тып ажилдап чоруур специалистер кылдыр боттарын көргүскен аныяк специалистерден Кызыл кожуундан — Людмила Конуспаеваны, Чаа-Хөл кожуундан — Юлия Оппайны, Чеди-Хөл кожуундан — Айлана Седивааны, Ак-Довурак хоорайдан — Долаана Ооржакты адап болур. Районнарда специалистеринин хөй кезин 2002 чылдың Чурттакчы чонунуң бүгү Россия чизезин болгаш 2006 чылдың Көдээ ажил-агыйжы бүгү Россия чизезин эрттиреринге киржилгези дээш медальдар болгаш хөрек демдектери-биле шаңнаткан.

А мурнувуста күженишкенин ажил манап турар — ол болза 2010 чылдың Чурттакчы чонунуң бүгү Россия чизези. Тывастат ол ажилга баш удур белеткенип эгелей берген, район звеноларының специалистери ол улуг ажилга кирип эгелей берген. Олар чизенин шуут төнеринге чедир чурттакчы чонну учтааарының долу болгаш шынныг медээлерин чыырынга бүгү күжүн салырлар.

Елена МЕРЕНКОВА,
Тывастаттың статистика информациязын чыыр болгаш ажилдап кылыр килдизинин начальниги.

Суд приставтарының Федералдыг албанынга хамаарыштыр улустарның бодагы (билири) суд шийтпирлери болгаш өске-даа органнарның доктаалының күүселдезин боттандыраар күүсекчи суд приставы-биле холбашкан болур. Ынчалза-даа суд приставтарының албанының ажылының бир кол угланышкыны суд шийткелинге (чөптүг шийдилгеге) удур кеземче херектерин истээри болуп турар.

Эрткен 2007 чылда, Россияның Суд приставтарының Федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелин баштайгы истелге болгаш административтиг практика килдизи 20 кеземче херектерин оттурган. Суд приставтарының баштайгы истелге органнарынга турган ниити кеземче херектеринден 14 кеземче херээн дооскан, оларның 11-инге республиканың прокурорлары судче кирир шийтпирлерин хүлээп алган. Судче кириген кеземче херектеринин тозунга хамаарыштыр буруудаткан шийтпирлерин үндүргөн, ийи херекти буруудадып турар улустун буруузу долузу-биле минингенинден соксаткан.

Чижек кылдыр практика кырында бо-ла таваржыр Кеземче хоойлузуун 297 чүүлүн кирип болур. Россия Федерациязының Кеземче хоойлузуун 297 чүүлү езугаар хамаатыларны судту хүндүлөп көрбээни азы болза суд чорудулгазының үезинде суд киржикчилерин хүндүлөвээни дээш кеземче харысалгазынга онаар.

2007 чылдың февраль 7-де Тыва Республиканың Кызыл кожуун судунга Кызыл кожуунун иштиги херектер килдизинин истекчинин буруудадып турар А.К.Хертектиң хорутдалга чыдарының хуусаазын узаттырып турар дилээни көрүп турган. Суд чорудулгазының үе-

зинде, суд шийтпир үндүрер дээш чөвүлел чорудар өрээлче үе бээр, буруудаттырып турар Хертек истекчини суд залыга эки-бак сөглөп, дорамчылаан. Ооң түннелинде, ТР-ниң Дээди Суду А.К.Хертекти Кеземче Хоойлузуун 297 чүүлүн 1 кезээ-биле көрдүнгөн кем-херекти үүлгеткеннге буруулуг деп санааш, шийткелди үндүргөн.

Сөөлгү үеде, аңгы-аңгы хевиринин чээлилерин хөйү-биле берип турар апарганындан, бодунуң харысалга чогуңдан азы өске-даа чылдагааннардан чээли өрелерин төлөвейин турар улустар, өрелер төлөдир дээр суд шийтпирлеринин көвүдөп турарының база бир чылдагааны болуп турар. Ооң түннелинде, чээли берип турар албан черлеринге өрелиг улустан акша-хөрөңги тыртар дээр күүселде бүдүрүлгелери база көвүдээр. Күүсекчи суд приставтары күүселде документилеринин негелделерин күүседир-биле өрелиг улустун эт-хөрөңгизин хавыртыгачан эт-хөрөңгилер садып-саарар организацияларже дамчыдып бээр-биле хоругдап даңзылааш, ону өрелиг улустун боттарынга шыгжаттырып каап база болур. Хоругдап, даңзылап каан эт-хөрөңгиге хамаарыштыр кандыг-даа хемчеглер ап болбас дээрзин сагындырып каан турда-ла, чамдык ак сеткилдиг эвес өрелиг улус хоругдап, даңзы-

Суд приставтарында

КЕЗЕМЧЕ ХЕРЭЭНГЕ ОНААЖЫП БОЛУР

лап каан эт-хөрөңгини хоойлуга чөрүштүр садып-саарып, өске улуска берипкени дээш, кеземче херээнге онаажы бээр болуп турар.

Кызыл хоорай судунун үндүргөн шийтпиринин күүселде хуудузу езугаар, РСПФА-ның Кызыл хоорайда суд приставтарының килдизинин оттурган күүселде бүдүрүлгези-биле өрелиг М.В.Дворякка хамааржыр «Ролсен» модельдин телевизорун, «Самсунг» модельдин ДВД плеерин хоругдаан турган. Харысалгалыг шыгжакчы кылдыр өрелиг кижинин бодун томуйлаан, РФ-тиң Кеземче Хоойлузуун 312 чүүлүнүн бир кезээ-биле хоругдаттырган этке хамаарыштыр ону хоойлуга чөрүштүр садып-саарып, өске улуска дамчыдып берип, чажырып, солуп болбас дээрзин сагындырган турган. Оон ыңай хоойлу езугаар, күүсекчи суд приставының ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр хомудалды кирип болурун, ооң чурумун, үелерин тайылбырлаан турган. Күүсекчи суд приставы хавыртыгачан эттиң бар-чогу хынап көөрге, эт-сеп чок болган. Ук эт-септи шыгжаары-биле бүзүрөттирген М.В.Дворяк ол эт-сеп өске кижинин, ол республикадан даш-

каар чорупкан дээрзин тайылбырлаан. Баштайгы истелге чорудар истекчи кеземче херээн оттурган, кеземче херээнин баштайгы истелгезинин үезинде Кызыл хоорай судунун 2003 чылдың март 18-те үндүргени шийтпиринин күүселдезин болдурбас сорулга-биле, хоойлуга чөрүштүр хоругдаттырган эт-септи ол бодунун төрөлдериң бажыңынче аппарып каапканы илерээн.

Суд чорудулгазының үезинде шийттирип турар М.В.Дворяк буруузу долузу-биле билинген, шийтпирни суд сайгарылгазы чокка үндүрерин ол дилээн. Суд шийттирип турар кижинин моон мурнунда, 2005 чылдың ноябрь 14-те РФ-тиң Кеземче хоойлузуун 160 чүүлүнүн 3 кезээ-биле шийтирген кеземчезин эрттирерин чылдырган турган үезинде база катап үүлгедиг кылганын тодараткан.

Шийттирип турар кижинин кеземче херээн эрттирерин чылдырган үезинде, моон мурнунда кылган частырыын эдерин, эки орукче кирерин бодавайн, чаа херекти үүлгеткенин, моон мурнунда аңаа хамаарыштыр үндүргөн кеземче дээштиг болбаанын өөренип көргөш, ооң хосталгазын 3 чыл 6

айда казып шийткен.

Оон аңгыда, РСПФА-ның ТР-де эргелели Тыва Республиканың Иштиги херектер яамызының хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраар милициязы-биле хоругдап каан эт-хөрөңгиге хамаарыштыр хоойлуга чөрүштүр хөдөлишкенин болдурбазы-биле кады демниг ажилдажылганы чорудуп турар. 2007 чылдың июль 27-де Кызыл хоорайның «Центральный» рыногунга хуу сайгарлыкчы О.Г.Санарова административтиг корумчурун үрээшкенинниң кодекзинин 14.10 чүүлү-биле административтиг чурум үрөп, «PUMA» демдектиг спортчу сумкаларны, ол демдекти ажыглаары-биле керээ чарып албайн, садып турганын илереткен. Ол-ла хүн Санарованың 5 сумказын хоругдааш, ону бодунга харысалгалыг шыгжакчы кылдыр шыгжаткан турган. Ол база-ла үстүндө М.В.Дворяк ышкаш, аңаа шыгжаткан сумкаларны чажырып, хыналда үезинде сумкаларнын орунуга өске сумкалар көргүзүп, Тыва Республиканың Арбитраж судунун 2007 чылдың сентябрь 4-те үндүргени контракттыг продукцияны узуткаар дугайында шийтпирин күүседиринге шалтыктаан.

Эргелелдин баштайгы истелге чорудар килдизи О.Г.Санаровага хамаарыштыр РФ-тиң Кеземче хоойлузуун 312 чүүлүнүн 1 кезээ-биле херекти оттурган. Ол буруузу долузу-биле билингеш, шийткелди суд сайгарылгазы чокка үндүрерин дилээн. Суд Санарованы РФ-тиң Кеземче хоойлузуун 312 чүүлүнүн 1 кезээ-биле буруулуг деп көргөш, 10 муң рубль торгаал төлээр кеземчени онааган.

РСПФА-ның ТР-де эргелелин парлалга албаны.

СУБУРГАН ТУДУУНЧЕ ЧАЛАП ТУР БИС

Чаа-Хөл кожуунун Ак-Туруг суурнун Культура бажыңыга, — буддистерниң ханы хүндүлөп чоруур ыдыктыг чери болур сумувустун Субурганын тургузары-биле ачы-дуза марафону 2008 чылдың май 24-те болурун дыңнаттывыс. Суурга аңгы-аңгы чыл-

дарда ажилдап, чурттап чораан, Ак-Туругнун школа-интернадынга, санаторлуг школазынга, ортумак школага өөренип чораан, ону дооскан бүгү чонувусту бо чаагай үүлө-херекке кирип, ачы-дуза көргүзериңерни чалап тур бис.

Эгелээри 10 шакта.

Оргкомитет.

УЛУГ-ХЕМЧИЛЕР АЯН ТУДАР

Бо чылын 80 чыл оюн демдеглээр деп турар Улуг-Хем кожуун төөгүдөн бээр Тываның улуг кожууннарының бирээзи болуп турар, а оон төвү Шагаан-Арыг хоорай 120 харлаар. Ынчангаш бо ийи байырлалдарны уткуштур мен уран чүүл талазы-биле кожууннун-даа, хоорайның-даа төөгүзүн эки билер болгаш, ол дугайында бодум шаам-биле каксы таныштырып көрейин.

Уран чүүлге оон мурнунда үелерде ажилдап чорааннар-биле амгы салгалды деңнеп болбас хире, чүге дизе ылгал дыка улуг. Үе ындыг турган деп харылап болур-ла ыйнаан, ынчалза-даа кайы-даа үеде ажил дээрге ажил-ла болгай, ону ак сеткилдин-биле күүседир апаар. Мен бодаарымга кижилер аңгы турган-дыр ийин.

Көдээ клубтарга чүгле эргелекчи турган, ол-ла. Кара чааскаан шуптузун кылып четтигип, шыдаар-шыдавазы оон херээ. Бистиң кожууннун клубтарынга кызымак-кай ажилдап турганнарны мээң билирим-биле адаарга мындыг: Тас-оол, Александра Суктермааларның өг-бүлөзи, Виктор, Арина Дөңгүр-оолдарның өг-бүлөзи, Анай-оол Түлүш, Чодураа Байыр-оол, Маадыр-оол Кызыл-оол, Уйнук Хуурак, Чимиске Шивит дээш, оон-даа өске. Кожуун төвүнге Илья, Анай Моховтар, Александр, Елизавета Кудинер, Биче-Уруг Даваа, Любовь Сеха, Орлан-оол Хурагандай, Каадыр-оол Бегзи, Надежда Барнакова дээш-

ле баар. Чээрби ажыг чылдарда чонга бараан болуп чоруур Татьяна Монгуш, Надежда Кара-Сал ам-даа бо ажилда хевээр. Культураның хоочуну Людмила Байыр-оол ам-даа уран чүүл шко-лазында башкылап чоруур. Тыва Республиканың алдарлыг ажил-дакчызы, чогаалчы Кара-оол Нат-пий-оол кожууннун культура кил-дизин дыка үр үеде билдиг удуртуп келген. Акывыс бурган-наан соонда, Херел Санчаевич Кыргыс удуртуп тур. Ол база-ла уран чүүл адырында 30 ажыг чыл ажилдап турар, арга-дуржулгалыг ажилдакчы-дыр.

Уран чүүлдө ады балалбас болуп арткан тоолчу Баазаңайны, Голландия четкен игилчи Чүлдүм-оолду, Америка четкен сыгытчы Геннадий Чашты, аң-куш өттүнүп, амыргалап, эдискепел Москва чет-кен аңчы Хууракты, тоотпалаар Аңзатпааны, сыгытыр-каргыраа-лаар Кара-оол Туматты канчап уттурул. Улуг-Хем кожуундан «ужуп үнгеш», Тыва хамаанчок бүгү делегейде алдаржып чоруур

артистеривис, ыраажыларывыс, хөөмейжилеривис арбын. Оларның чуруктарын кожууннун Төл Куль-тура бажыңының «Уран чүүл гал-лерезында» чоргаарал-биле ас-кан. Бо хүннерде уран чүүл талазы-биле хамыкты кайгадып чоруур аныяктарывыс база-ла хоомай эвес.

Чедишкиннерниң дөзү чүдөл? Бир-ле дугаарында кожууннун культура ажилдакчыларының болгаш уран чүүл школаларының башкыларының көскү ажылы-дыр. Бистиң уругларның уран чүүл шко-лазы республикада эки көргүзүл-лөрлиг, үлөгерлиг школаларның бирээзи болуп турар. Оон дирек-тору Надежда Кыргыс. Школаның өөреникчилери чүгле Тывада эвес, а Россияда билдингир чедиш-киннерни чедип ап турар болгай.

Улуг-Хем кожууннун культура ажилдакчылары удавас кожуун-нун болгаш Шагаан-Арыг хоо-райның юбилейинге тураскааткан улуг байырлалды эрттиреринге белеткенип турар. Найысылал Кызылга юбилейлиг концертин бараалгадыры-биле улуг-хемчи-лер майның 24-те аалдап чедер деп турар. Мээң кады ажилдап чоруур эш-өөрүм, чаңгыс чер-чурттуг-ларым уран чүүлдүн төлөптүг кижилери дээрзин ол концерт бадыт-каар дээрзинге бүзүредим.

Олег МИЖИТ-ООЛ,
культураның хоочуну.

ЧУРТТАЛГА, КАДЫКШЫЛ — үнелиг

Амгы үеде Россияда бо эмнеттинмес аарыг-биле аараан 417715, Сибирьниң федералдыг девискээринде 60486, Тыва Республикада — 39 кижилер бүртүктеттинген. Оон иштинде бо үеде чедир 5 кижилер чок болган.

ВИЧ-СПИД-ке удур Тывада төптүн дүвүрээзини — 22 харлыг аныяктарывыс 2007 чылда бо хамчыткан аарыг, бүртүктетти-гени. Соңгаар, ада-иезиниң хайгааралындан ырап чорупкаш, аныяктар хостуг чуртталганы өскээр бодап, түнелинде бо эмнеттинмес аарыгны чыпшырып ап турар. Аарыгны тып албазының чаңгыс бүзүрелдиг оруу болза, аныяктар эрте эр-херээжен чорук кылбазы, а бир эвес таныштыг апаар болза, шын камгалаттынып билири.

ВИЧ-СПИД-тиң бир (кол кор-гунчуг чажыт) шингээдил алыр кол берге байдалы «соңга үези». Кижиниң организмдинде вирус дораан билдинмес бооп турар. Чижээлээрге, дүүн камгалаттынмаан эр-херээжен чоруктан азы көк да-мырже наркотиктиг бүдүмел сы-кыртыг болза, вирус орга-низмде бар-даа болза, хан анали-зин дужаарга, аарыг чок деп харылыг боор. Үш ай эрте бер-

генде, аарыг бар деп тодарат-тынар. Ынчангаш бо аарыгның та-рап турар чылдаганының бир-рээзи ол бооп турар. Кижилер бодун аарыг деп билбейн турарында база бооп болур, а аарыгның барын би-лир кижилер ону тарадыптары — кижиниң мөзү-шынарындан дыка хамаарылгалыг бооп турар. Биске бүртүктеттинген кижилер аарыгны таратпазын аазап турарының дугайында бижик бижип турар.

Ниитилелге, эң ылаңгыя аныяк-тарга кижиниң чуртталгазы, кадык-шылы эң-не үнелиг деп сагынды-рып, бүгү делегей бо хүннү сак-тышкын хүнү кылдыр демдегеп турар. Ынчангаш бо аарыгның Тывавыска тараар-таравазы, бир дугаарында, улуг кижилерден хамааржып турар. Аныяктары-выска тайылбырны ыят чокка чорудары болгаш камгалаттыннар херекселдерни (презервативти) садып бээр. Чүге дизе акша бээр болза, арага-дары, таакпы дээш,

өске чүүлдерге чарыптына бээр. А кажан боттарыңар саткаш, шкаф кырында камгаланыр пре-зервативтер садып каан, ону ажыг-лап чор деп чагыыр болзуңарза, салгалыңарның кадыкшылын кам-галап турарыңар чадавас. Бо аарыгдан аарааш, чок апарган аныяктарның ада-иелери база силер ышкаш, силерниң-биле эгин кожа чурттап чоруурлар. Ынчан-гаш аарыг кымга-даа таваржы бээр үүлө-дир. Чүгле ону болдур-бас дээш баш удур хемчеглерни алыры күзениң. Амгы үеде эртем-деннер камгалаттынмаан эр-хережээн чорук таварыштыр 36 шээр аарыг тараар деп илереткен. Ынчангаш кижини 100 хуу камга-лаар чүүл — арыг алдынары, чаңгыс кижилер, аңаа шынчы боору. Кол углаанышкынывыс бо эмнет-тинмес аарыгның чаа болуушкун-нарын таратпазы чугула.

Бистиң ажилдап турар чери-вис: эмнелге хоорайжыгажы, «Мед-техника» бажыңы, тел 6-25-61. «Бүзүрел» телефону четверг са-нында 16-18 шакка чедер: 2-49-27.

Аида ХАЙЫН,
СПИД-төптүн фельдшери.

Юбилейиңер-биле!

Бистиң эргим, ынак ававыс, кырган-ававыс Хапынай Долаановна ДАВААЛАЙ 2008 чылдың май 20-де мугур 80 харлап турар. Ол Каа-Хем кожууннун Сарыг-Сеп суурунда уругларының аразында чурттап чоруур. Аныяндан ажылгыр-кежээ, үнген-кирген чонуг, аштыг-чемниг, уран-шевер, 8 ажы-төлдүг, 48 уйнуктарының кызыгаар чок ынак авазы. Ававыстың 80 харлаан хүнүн таварыштыр аңаа кадыкшылды, бистиң аравыска ам-даа арга-сүмезин кадып, кадык чурттап чоруур күзедивис.

Тожунуң Адыр-Кежиг суурунда чурттап чоруур оглу Алик, керни Тамара, оларның ажы-төлү Артыш, Чойган, Алдынай, керни Алена, оглунуң оглу Начын Даваалайлар.

ДЕТКИКЧИЛЕРГЕ ӨӨРҮП ЧЕТТИРДИВИС

Бо чылдың май 9-та «Хүреш» стадионга «Шын» солуннун шанналы дээш национал тыва хүрештин чыл санында эртип турар чаңчыл болган маргылдаазын Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 63 чылынга тураскаадып эрттиреринге биске деткикчи болган организацияларның, албан черлериниң, бодундан хуузуңда деткикчилээн эш-өөрлерниң аттарын бөгүн база демдегеп адап тур бис:

1. ТР-ниң Хереглекчилер эвилелиниң «Бараанны мөөнү-биле садар рынок» кызыгаарлаттыг харысалгалыг эштежилге (директору В.К. Ооржак).

2. «Восток» кызыгаарлаттыг харысалгалыг эштежилге (началь-ниги С.В. Уюсов).

3. «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тывада девискээр салбырының күүсүмү (даргазы А.И. Очур).

4. Республиканың Хереглекчилер ниитилелдериниң эвилелиниң баштаар чери (даргазы В.Ч. Ооржак).

5. «Юбилейный» автокомплекс (директору В.А. Елсуков).

6. Кызылдың № 1 профучилище (директору Р.Н. Наважап).

7. Улуг Хуралдың Хоойлужудулга, Төлээлекчилер палатазының депутаттары: Ю.Д. Тыт-оол, Б.К. Шомбун, А.Д. Тамба, Х.Д. Монгуш, С.Ы. Ооржак, Х.Б. Куулар.

8. «Енисей» М-54 Федералдыг автоорук эргелели (начальниги С.С. Санаа).

9. ТР-ниң Арга-арыг ажыл-агый агентилелиниң директору турган А.Т. Бараан.

10. Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунун директору Д.Л. Тинмей.

11. Россияның Суд приставтарының Тывада Эргелелиниң башкарыкчы специалист-эксперти — А.А. Саая.

12. «Саян-Техно» садынының директору Р.Д. Лудуп.

13. Бии-Хем кожууннун Хадын суурда хуу ажыл-агыйлыг В.Н. Алдын-Херел.

14. Чаа-Хөл кожуун чагырга даргазы Д.К. Балбан-оол.

15. Сүт-Хөл кожуун чагырга даргазы М.Б. Донгак.

16. Эркин кожуун чагырга даргазы Б.А. Дамдын.

17. Тываның Композиторларының чогадыкчы эвилелиниң даргазы А.С. Хоюгбан.

18. Садыгжы А.К. Адыгжы.

19. «Малышок», «Сфера» садыгларының дээзи Е.Д. Ондар.

20. «Кызыл тудуг эргелели» Ажык акционерлер ниитилелиниң начальниги Б.Ч. Ооржак.

21. Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының парлалга албанының улуг инспектору А.Б. Бюрбю.

22. Светлана Кунгаевна Салчак, Мугу-Аксы.

Силерниң кичээңгейиңер, чедирген ачы-дузаның ачызында Тиилелге хүнүңге тураскааткан тыва хүреш маргылдаазы бедик деңгелге эртип, көрүкчүлерниң болгаш аарыкчыларның сонугураалы болдурган дээрзин демдегеп, Силерге четтиргенивисти илереттивис.

«Шын» солуннун коллективи.

ХОСТУГ ОЛУТКА КОНКУРС

Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалының хостуг олудунга конкурс эрттирериниң дугайында ЧАРЛАП ТУР

— Албан удуртукчузу

Конкуруска киржириниң негелделери:

Албан удуртукчузу албан-дужаалга ажилдаарыңа — тускай дээди эртемниг болур.

Россия Федерациязының Президентизиниң 2005 чылдың февраль 1-де «Россия Федерациязының күрүнениң хамааты албанының хостуг албан-дужаалыңа ажилдаарыңа конкурс дугайында» №112 Чарлы-биле бадылааны Россия Федерациязының күрүнениң хамааты албанының хостуг албан дужаалыңа ажилдаарыңа конкурс дугайында Дүрүмнүн 7-ги пунктузунга дүүштүр кириер ужурлуг документилерни дараазында адреске хүлээп алыр: 667000, Кызыл хоорай, Шетинкин-Кравченко, 6.46, кадрлар килдизи, ажилдаар хүннерде: 8.00 шактан 17.00 шакка чедир. Харылзажыр телефону: 3-59-34.

Документилерни хүлээп алыр хуусаазы: бо чарлалды парлаан хүндөн эгелеп 30 хонук дургузунда.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг хостис — 2-18-10, культура, өөрөдүлгө — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлөтпүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru

Солун көлбөй барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Недөлдө үш катал үнөр. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 9600. Чагыг 52. Номери парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит».

Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле камчыдылга Ортаалык Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүккөн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11830, 31730.

ТР-ниң «Тышалолиграф» унитарлыг күрүнениң бодурулгезинге парлаан

(Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлалтыг материалдарны авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыкнадылары дээш авторлар боттары харылаар.